

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za zgodovino

Matjaž Zupan

**Žiga Herberstein in samopodoba habsburškega
plemiča ob koncu srednjega in začetku
zgodnjega novega veka**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2019

Mentor: izr. prof. dr. Sašo Jerše

Izvleček

Žiga Herberstein in samopodoba habsburškega plemiča ob koncu srednjega in začetku zgodnjega novega veka

Diplomsko delo obravnava samopodobo habsburškega plemiča ob koncu srednjega in začetku zgodnjega novega veka. Razvoj humanizma in renesanse je s sabo prinesel nove izume, razvoj znanosti, medicine in umetnosti. Hkrati so nova geografska odkritja spremenila geopolitično podobo sveta. Vse to je vplivalo tudi na plemstvo v habsburških deželah, ki je bilo hkrati tudi del teh sprememb. Prvi del diplomskega dela prikaže življenje habsburškega plemstva in izzive, s katerimi se je spopadalo, s poudarkom na plemstvu na Kranjskem. V drugem delu bo skozi obravnavo življenja in dela Žige Herbersteina prikazano, kako se je v tem obdobju spreminjala samopodoba habsburškega plemiča.

Ključne besede: Žiga Herberstein, zgodnji novi vek, samopodoba

Abstract

Sigismund von Herberstein and the self-image of a Habsburg nobleman at the end of the Middle Ages and the beginning of the Early Modern period

Undergraduate thesis focuses on the self-image of a Habsburg nobleman at the end of the Middle Ages and the beginning of the Early Modern period. The increasing spread of Humanism and Renaissance introduced new inventions, development of science, medicine and arts. At the same time, new geographical discoveries have changed the geopolitics of the world. Nobility of the Habsburg lands was also affected by these changes, while at the same time also being a part of them. The first part of the thesis presents the life of the Habsburg nobility and the challenges they faced, with an emphasis on nobility in Carniola. The second part presents the life and work of Sigismund von Herberstein, through which it will reflect how the self-image of a Habsburg nobleman has changed during this period.

Key words: Sigismund von Herberstein, Early Modern period, self-image

KAZALO

1. UVOD	4
2. PLEMSTVO NA PREHODU IZ SREDNJEGA V ZGODNJI NOVI VEK.....	6
2.1. Oris Kranjske.....	6
2.2. Plemstvo na Kranjskem.....	8
2.2.1. Vzgoja in izobrazba	9
2.2.2. Vsakdanje življenje	12
2.2.3. Domoljubje.....	13
2.3. Stanovi	14
2.4. Habsburžani.....	16
2.4.1. Maksimilijan I., Karel V. in Ferdinand I.	19
3. IZZIVI PLEMSTVA NA PREHODU IZ SREDNJEGA V ZGODNJI NOVI VEK.....	24
3.1. Turki.....	24
3.2. Benečani.....	26
3.3. Spremembe v gospodarstvu in družbi.....	28
4. ŽIGA HERBERSTEIN.....	30
4.1. Kratak oris njegovega življenja.....	30
4.2. Moskovski zapiski.....	37
4.3. Gratae Posteritati	40
4.3. Etične norme	43
5. ZAKLJUČEK.....	47
6. VIRI IN LITERATURA.....	49

1. UVOD

Žiga Herberstein, ki se je rodil šest let pred odkritjem ameriške celine, je svoje življenje živel na prelomu iz srednjega v zgodnji novi vek. V tem obdobju so številni prelomni dogodki začrtali delovanje sveta v naslednjih stoletjih. Geografska odkritja so spremenila trgovske in vojaške poti ter hkrati tudi ekonomsko strukturo in središča moči. Na krilih humanizma in renesanse se je poleg novih umetniških smeri močno razvijala znanost in skupaj z njo medicina ter poznavanje človeškega telesa. Guttenbergova iznajdba tiskarskega stroja na sredini 15. stoletja je postavila osnovo za nesluten razvoj tiskanega gradiva. Do leta 1500 je bilo v Evropi natisnjenih že osem milijonov izvodov knjig.¹ Kljub prisotnosti nalezljivih bolezni je število prebivalstva vztrajno raslo in se selilo v mesta, kar zelo nazorno ponazori podatek, da je bilo leta 1500 zgolj pet mest s 100.000 ali več prebivalci, stoletje kasneje pa jih je bilo že trinajst.² Poleg naraščajočega števila meščanov in njihovega vpliva so se razmere začele spreminjati tudi za kmečko prebivalstvo, ki je v določenih primerih lahko prišlo tudi do večjega premoženja in si tako bistveno izboljšalo položaj. Vse to je zamajalo temelje tradicionalni strukturi, v kateri je plemstvo zasedalo najvišji položaj v družbi. Njihov status ni bil več tako samoumeven in s postopnim izgubljanjem ekonomske, politične in družbene moči so se spopadali na različne načine.

Plemstvo habsburških dednih dežel v tem procesu ni bilo nobena izjema, se je pa znašlo na obrambi meje še z dodatnim sovražnikom, Turki, proti katerim so se večinoma borile zgolj habsburške dežele. Istočasno se je začela izgrajevati zgodnja moderna država, s čimer je bledela vloga srednjeveškega viteza. V diplomski nalogi bom orisal specifične in razmere, v katerih je na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek delovalo kranjsko plemstvo, predvsem pa me bo zanimal njihov etos. V drugem delu bom predstavil življenje in delovanje Žige Herbersteina, skupaj z njegovima najpomembnejšima deloma, Moskovski zapiski in Gratae Posteritae. Etos habsburškega plemstva bo tako predstavljen še skozi oči tega velikega državnika, ki se je rodil, odraščal in živel ravno v obdobju velikih sprememb. Njegova pronicljivost

¹ Maja Žvanut, *Slovenci v šestnajstem stoletju*, Ljubljana 1986, 15.

² Žvanut, *Slovenci v šestnajstem stoletju*, kot v op. 1, 16.

in sposobnost opazovanja, predvsem pa dejstvo, da je svoje življenje tudi sam temeljito popisal, nam ponujajo bogat vir informacij, iz katerega bom tudi črpal.

2. PLEMSTVO NA PREHODU IZ SREDNJEGA V ZGODNJI NOVI VEK

2.1. Oris Kranjske

Kranjska se v virih prvič pojavi leta 973 in je bila od leta 976 kot mejna grofija podložna vojvodini Koroški.³ V naslednjih stoletjih je bila pogosto ozemeljsko razdeljena med različne vplivne rodbine, kar precej pa se je spreminjalo tudi njeno ozemlje, dokler se ni v zadnji četrtini 13. stoletja začel proces poenotenja in oblikovanja v deželo pod Habsburžani. Ti so dolgoročno, zahvaljujoč svoji uspešni taktiki sklepanja zakonskih zvez, medsebojnih dednih pogodb in vitalnosti, preživeli svoje najpomembnejše tekmece za Kranjsko, a vendar vse ni potekalo samo po diplomatski poti.

Otokar II. Přemysl je po smrti bratranca Ulrika Spanheimeskega III. leta 1269 na podlagi dedne pogodbe zasedel Kranjsko in Koroško ter tako nazivom vojvode Avstrije in Štajerske dodal še Kranjsko in Koroško. Poleg tega je ta češki kralj pridobil pod svojo oblast še Furlanijo, s čimer je bil najmočnejši vladar v Svetem rimskem cesarstvu. To je sprožilo opozicijo, ki je za nemškega kralja izvolila Rudolfa I. Habsburškega, prvega Habsburžana, ki je zasedel nemški prestol. Naraščajoča trenja med Rudolfom in Otokarjem so dosegla vrhunec v bitki na Moravskem polju leta 1278. Otokar je bil v bitki ubit, Rudolf pa je dokončno utrdil oblast nad Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, ki so mu sicer pripadle že v okviru Dunajskega miru, sklenjenega leta 1276. Leta 1279 je Kranjsko zastavil v upravljanje tirolsko-goriškemu grofu Majnhardu, ki je trajalo do leta 1335, ko je izumrla Majnhardova linija Goriških grofov.⁴

Habsburžani so po izumrtju Goriško-Tirolskih grofov leta 1335 od njih nazaj prevzeli Kranjsko in leta 1338 je Albreht II. podelil »našim deželskim gospodom, vitezom in oprodam iz naše dežele Kranjske« privilegij, ki je je potrdil njihove stare in podelil

³ Andrej Komac, *Od Mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*, Ljubljana 2006, 46.

⁴ Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina: Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*, ur. Marko Vidic, Ljubljana 2016, 125–128.

nove pravice.⁵ Ta privilegij je bil kasneje vključen v deželne ročine, ki so jih Habsburžani kot deželni knezi potrjevali vse do sredine 18. stoletja. Deželni ročini so bili zbirka privilegijev, določil in pravic, ki so urejala razmerja med oblastjo deželnega kneza in podložnim deželnim plemstvom na različnih področjih. Finančnem (omejitev davčne obveznosti do kneza), vojaškem (obvezna samo udeležba na obrambnih vojnah) in sodnem (avtonomnost patrimonialnega plemiškega sodstva na prvi stopnji). Ko je leta 1414 oblast prevzel Ernest Železni, je kranjsko plemstvo izrazilo željo po potrditvi deželnih privilegijev, kar se istega leta tudi zgodilo. Takrat je nadvojvoda osebno prišel v Ljubljano in so nastali prvi deželni ročini. Kasneje je bila sicer vsakokratna želja plemstva po osebni potrditvi vladarja, vendar je že Maksimilijan I. to opravil preko svojih predstavnikov in od takrat so nekateri vladarji še prišli v deželo, večinoma pa je bila potrditev izvedena pred vladarjevimi zastopniki. Pomembno pri tem medsebojnem odnosu med plemstvom in deželnim knezom je, da so deželni plemiči priznavali in potrjevali deželno pripadnost, hkrati pa poskušali obdržati čim več avtonomije, kar je bilo del procesa združevanja vsega plemstva pod oblastjo enega vladarja, deželnega kneza.⁶

Leta 1364 je bila Kranjska povzdignjena v vojvodino. Rudolf IV. Habsburški je že začel uporabljati naziv kranjskega vojvode, Ljubljana pa je v tem času funkcionirala tudi že kot glavno mesto nove vojvodine, saj so tam delovali nekateri uradi za celotno deželo – oskrbnik dežele, vicedom in deželni glavar.⁷ V tem obdobju pod Kranjsko ni spadal velik del Dolenjske, ki je segal na severu do Save, nato vzdolž Krke in do Kolpe v Beli krajini. Na tem območju se je razvila Grofija v Marki in Metliki, s svojim deželnim pravom, ograjnim sodiščem in glavarjem, ki je bila pod upravo Goriškega grofa Alberta III. Po smrti Alberta III. 1374, ki je pomenila tudi izumrtje Goriških grofov, je grofija na podlagi medsebojne dedne pogodbe pripadla v Habsburžanom, vendar je niso popolnoma vključili v Kranjsko. Še v 16. stoletju je imelo to področje samostojno sodno oblast in je bilo Kranjski le »priključeno«.⁸

⁵ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 128.

⁶ Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994, 15.

⁷ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 14.

⁸ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 129.

15. stoletje je predstavljalo viharo obdobje za Habsburžane. Zaradi medsebojnih trenj so morali oblast v nastajajoči Kranjski občasno deliti z dinastijami Ortenburžanov, Goriških, Celjskih in Walseejcev, vendar nobena izmed teh velikih rodbin ni preživela dlje kot do začetka 16. stoletja. Po izumrtju Ortenburžanov leta 1418, so njihove posesti podedovali Celjski, ki so bili pet let kasneje imenovani za državne kneze in s tem formalno popolnoma enakopravni Habsburžanom. V svoji posesti so združevali skoraj polovico današnjega slovenskega ozemlja in s tem tudi velik del Kranjske. Dinastiji sta leta 1443 sklenili medsebojno dedno pogodbo in po izumrtju zadnjega moškega predstavnika Celjskih, Ulrika II., so njihovo ozemlje prevzeli Habsburžani. Leta 1483 so izumrli Walseejci in nato leta 1500 še Goriški, kar je omogočilo Habsburžanom, da so zaokrožili svoje južne posesti iz katerih sta nastali dve deželi. Goriška s Furlanijo na jugozahodu in zraven že obstoječa Kranjska, ki so ji bila priključena ozemlja Postojne, Vipave in Devina. Tako je bila na začetku 16. stoletja Kranjska zaokrožena in njene meje se niso več bistveno spreminjale. Istočasno je v celoti in trajno postala sestavni del habsburških avstrijskih dednih dežel in je skupaj s Štajersko, Koroško in Trstom je sestavljala skupino Notranjeavstrijskih dežel.⁹

2.2. Plemstvo na Kranjskem

Za začetek je potrebno omeniti, da je bilo kranjsko plemstvo scela umeščeno v družbene, politične in ekonomske okvire tedanjega časa, seveda z določenimi specifikami, značilnimi za to deželo. Spopadalo se je s krizo fevdalizma ob prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek, ki se je odražala na več področjih. Zmanjševala se je neodvisnost svobodnega plemstva, dražja oprema in nove vojaške taktike so znižale vojaško vrednost plemiških vojnih enot, na Kranjskem pa so bili izrazita težava seveda tudi turški vpadi. Ti so poleg stalnega branjenja ozemlja terjali tudi sekundarni davek, saj zdesetkano kmečko prebivalstvo ni zmoglo plačevati dovolj davkov, pojavljati pa so se začeli tudi manjši in večji kmečki upori. Vse to pa vseeno ni zmedlo plemstva. To je skupaj z deželnim knezom namreč »odločilno pripomoglo k temu, da je dežela kot osnovna državnopravna skupnost na prehodu iz srednjega v novi vek dobila novo

⁹ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 12-14.

vsebinsko, ki sta jo zaznamovala stanovsko-monarhični dualizem in iz njega izhajajoča dvotirnost v upravi, financah, vojski.«¹⁰

Če je bila v srednjem veku struktura plemstva dokaj enostavna in se ga je v grobem dalo razdeliti na nizko in visoko plemstvo, je v zgodnjem novem veku prihajalo do vse večje heterogenosti. Še vedno je sicer veljala formalna delitev na nizko in visoko plemstvo, notranja hierarhija pa se je že občutno spremenila. Vitezi, dolgo časa najbolj številčna skupina deželnih stanov so pristali na dnu plemiške lestvice, istočasno pa se je začelo pojavljati vedno večje število novih plemičev. Naziv je bilo namreč možno pridobiti z uradniško službo deželnemu knezu ali pa ga preprosto kupiti. To je spremenilo razmerje moči, saj so do prej nedosegljivih nazivov lahko prišli vsi premožni trgovci, katerih družine v preteklosti sicer niso imele nobene povezave s plemstvom.¹¹

2.2.1. Vzgoja in izobrazba

V času, ko sam plemiški naziv in fevd nista bila več zagotovilo za lagodno življenje, je plemstvo še vedno želelo vsaj na zunaj pokazati svojo večvrednost. Vsekakor zelo pomembna v tem oziru je bila vzgoja, katere cilj je bil takojšnje razlikovanje od drugih stanov. Temu so bila namenjena pravila, ki so določala praktično celotno življenje – od bivališča, obleke, hrane do kretenj in govorice. Če se je sprva nižje plemstvo želelo razlikovati predvsem od kmečkega stanu, mu je bilo največji konkurent v 14. in 15. stoletju predvsem meščanstvo. V tem času so višji sloji že prakticirali precejšen del manir, ki so postale civilizacijski standard: čisti nohti, prepoved čiščenja zob z nožem in umivanje rok pred jedjo. Navade kranjskega plemstva tedanjega časa zelo dobro opisuje Paolo Santonino v svojih Popotnih dnevnikih, kjer svoje gostitelje opiše večinoma s samimi presežniki. Glede na to, da je zelo dobro poznal razkošne italijanske dvore, lahko iz tega sklepamo, da je kranjsko plemstvo zagotovo sledilo aktualnim plemiškim trendom.¹²

¹⁰ Andrej Nared, »Viteštvo kot politični stan na prehodu iz srednjega v novi vek«, *Vitez, dama in zmaj*, Ljubljana 2011, 41.

¹¹ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 53.

¹² Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 51.

Izobrazbi, po drugi strani, ni bilo namenjeno toliko pozornosti. Vrhunec povprečne viteška vzgoja je bila zadostna stopnja pismenosti, da je plemič lahko vodil posestvo, študij na univerzi pa je bil praviloma rezerviran le za plemiške otroke, namenjene za duhovniški poklic. Tako je bil pripadnik nižjega plemstva, ki mu je bilo intelektualno delo še vedno tuje, ročno delo pa je preziral, v svojem bistvu še vedno vojak. Temu ustreza je bila tudi vzgoja, ki je za mlade dečke vključevala različne igre, ki so predstavljale temelje za kasnejše vojaško urjenje. Pri starosti med dvanajst in štirinajst let so odšli na služanju k pomembnejšemu gospodu, kjer so se naučili tudi ostalih manir, ki jih mora plemič obvladati, tj. plesa, družabnih iger in morebiti tudi igranja na kakšen inštrument.¹³

Odnos do šolanja in izobrazbe se je vendar začel spreminjati na prelomu iz 15. v 16. stoletje. Vzroki za to so bili različni. Vse več vladarskih dvorov se je nagibalo k absolutizmu, zametki kapitalizma pa so skupaj s profesionalizacijo in birokratizacijo deželnih in dvornih uprav ustvarjali nove karijerne možnosti, ki so zahtevale bolj obširno znanje. Istočasno se je večal vpliv renesančnih in humanističnih idej, ki so svojo prisotnost utrjevale z mnogimi knjigami, med katerimi je bilo veliko priročnikov, ki so podajali navodila za določena področja življenja. Na področju izobrazbe je bil najbolj vpliven Castiglionejev *Dvorjan*, ki je bil pogost tudi v knjižnicah kranjskega plemstva.¹⁴

Novi nazor se je tako usmeril od samotne narave viteza – vojaka, k plemiču kot pripadniku privilegiranega družbenega sloja z vsemi potrebnimi etiketami. Vedno močnejše mnenje, da je pretirano obilje slabo, je stremelo k vzgoji otrok v strahu pred bogom. Ti kot odrasli potem ne bodo živeli razvratno in z nizkimi moralnimi načeli, temveč bodo v ponos svoji družini. Naslednji cilj nove vzgoje je bila izobrazba in ne več le pismenost. V 16. stoletju so se tudi na Kranjskem pojavile zasebne šole, kjer so učenci dobili potrebno znanje pred vstopom na univerzo, hkrati pa jih je strogo okolje »varovalo« pred pohujšljivimi navadami zunanjega sveta. Taki šoli sta imela Lenart

¹³ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 53.

¹⁴ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 66.

Budina v Ljubljani od leta 1533 in Adam Bohorič v Krškem od leta 1551 dalje. Od zasebne šole do univerze pa je vseeno prišlo sorazmerno malo plemiških otrok. Študij na univerzi je bil namreč izredno drag in ta izdatek si je lahko privoščilo le majhno število plemiških družin. Zadnji cilj nove vzgoje je predstavljal celoten nabor dvorne etikete - od pravilne drže telesa in izražanja do ustreznega vedenja ob različnih svečanih priložnostih. Sestavni del te vzgoje je bila še vedno osebna služba na dvoru, ki pa jo je v drugi polovici 16. stoletja vse bolj zamenjevalo tako imenovano kavalirsko potovanje. To je vključevalo službo na evropskih dvorih izven domače dežele, ki so jo pogosto združili tudi s krajšimi študiji na kakšni univerzi, ki je bila v bližini. Ta potovanja so bila še posebej draga, zato so ostala v domeni premožnejšega plemstva, ki si je lahko privoščilo tovrstno izobrazbo svojih otrok.¹⁵

Na tem mestu lahko ugotovimo, da je bilo šolanje Žige Herbersteina ravno nekje vmes med starim in novim sistemom. Do osmega leta je hodil v domačo šolo, zatem je obiskoval šolo za mlade plemiče pri stolnemu proštu v Krki na Koroškem, sledila je mestna šola pri svetem Štefanu na Dunaju, leta 1502 pa je dosegel bakalavreat na dunajski univerzi. Po tem je ostal na cesarskem dvoru »da se dokončno izuri v dvornih rečeh in spozna dvorjane.«¹⁶

Vzgoja deklet je potekala drugače kot pri njihovih deških vrstnikih. Predvsem v 15. stoletju so bile prepuščene skoraj izključno vzgoji mater. Glavni namen vzgoje je bil »narediti ženo, ki bo vešča ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki bo poznala vse skrivnosti pripravljanja hrane, ki bo znala voditi gospodinjstvo in ki bo vešča nege bolnika.«¹⁷ Bolj ambiciozni starši so svoje hčerke sicer pošiljali na šolanje v samostane že v 15. stoletju, precej bolj pa se ta navada razmahne v 16. stoletju. To potrjuje tudi ustanovitev zavoda za vzgojo v dominikanskem samostanu Velesovo, ki je bil na prošnjo kranjskega plemstva ustanovljen na začetku 16. stoletja, dekleta pa so se lahko izobraževala tudi v samostanu v Mekinjah. Tudi pri deklicah je bilo v 15. in 16. stoletju

¹⁵ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 66.

¹⁶ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 60.

¹⁷ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 77.

kot del učenja pogosto pošiljanje na druge dvorce. Tam so služile kot pomočnice grajski gospe in so se v družbi svojih vrstnic seznanjale z ustreznimi znanji in navadami.

Kljub povečanemu poudarku na izobraževanju, je bil glaven cilj šolanja deklet večinoma še vedno ustvariti sposobno gospodinjjo, skrbno mater in učiteljico svojih otrok. Učenje branja, pisanja in računanja ni bilo tako poglobljeno kot pri dečkih, ampak je obsegalo več ali manj znanje potrebno za vodenje gospodinjstva, osnovno izobraževanje otrok in pogovore z možem.¹⁸

2.2.2. Vsakdanje življenje

Eno izmed strateško bolj pomembnih področij vsake plemiške družine je bilo sklepanje primernih zakonskih zvez. V tem oziru je bilo pomembno, da je poroka pomenila vsaj utrditev trenutnega statusa, zato je bilo izrazito nezaželeno poročanje s pripadniki nižjega plemiškega ranga, vendar so bile tudi tu kar pogoste izjeme. Zaradi vzpenjajočega števila premožnih posameznikov brez ali pa z nižjim plemiškim nazivom in na drugi strani pogosto zadolženega plemstva, niso bile redke poroke med pripadnikoma različnih plemiških slojev. Na ta način je ena stran dobila dostop do višjega plemiškega naziva in formalnega statusa v družbi, druga pa je lahko poplačala svoje dolgove. Seveda pri zakonskih zvezah čustva mladoporočencev niso imela prav velike vloge, ker je šlo v prvi vrsti za politično in ekonomsko pogodbo. Za nadaljevanje rodu so bili potomci seveda potrebni in zelo zaželeni, v ostalih ozirih pa je bila definicija uspešnega zakona zelo ohlapna. Pogosto sta celo zakonca do konca življenja živela skupaj v ločenih spalnicah, saj razveza formalno ni bila možna in je bila dejansko izvedena v izredno redkih primerih.¹⁹

Tudi sicer je plemiških življenjih vladala precejšnja dvojnost. Za vzdrževanje družbenega statusa je bil zelo pomemben zunanji sijaj, kar je nujno pripeljalo tudi do situacij, ki so bile v nasprotju s cerkvenimi nauki, vendar katoliška cerkev zelo pogosto

¹⁸ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 77-79.

¹⁹ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 40.

ni opravila svoje vloge moralnega skrbnika družbe. Že v svojih zapiskih Santonino omenja nezmerno pitje in žretje cele dneve, iz cerkvenih dokumentov pa je mogoče brati o »laičnih konkubinatih, tajnih porokah in o zakoncih, ki niso živeli skupaj, ter o silni nezmernosti v oblačenju, pitju in kockanju.«²⁰ Ker se je bilo za celo vrsto pregreh možno zelo enostavno odkupiti z materialnimi darovi Cerкви, plemstvo ni kazalo prav velike volje, da bi se prenehalo ukvarjati s svojimi razvadami. So se pa v ta namen organizirale določene plemiške laične skupine, ki so s svojim delovanjem stremele k manj razvratnemu življenju v svojih vrstah. Tak je bil Red zmernosti, ki ga je ustanovil Ferdinand I. Aragonski in katerega pripadnik je bil tudi Maksimilijan I. Habsburški. Sigurno ne brez Maksimilijanovega vpliva, so se leta 1517 tudi kranjski, štajerski in koroški plemiči povezali v Red svetega Krištofa. Ta je bil ustanovljen na pobudo Žige Dietrichsteina, sicer zaupnega Maksimilijanovega sodelavca. Člani reda so si prizadevali za izboljšanje moralnih vrednot v celoti, še posebej pa za odpravo grdih razvad med katerimi je bilo med plemstvom očitno izredno razširjeno popivanje. Pripadnik tega reda je bil tudi Žiga Herberstein, žal pa o njem priča le Valvasor, tako da se verjetno ni obdržal prav dolgo časa. Kljub temu da red najverjetneje ni preživel dolgo časa, pa dokaze o razširjeni prisotnosti ideje zmernosti najdemo marsikje med Maksimilijanu podložnim plemstvom. Tako je znan primer štajerskega plemiča Wolfa Stubenberga, ki je okrog leta 1500 svojima sinovoma zapisal, da »kdor se ves dan samo polni z jedjo in pijačo, mora propasti.«²¹

2.2.3. Domoljubje

S pojavi dežel se je začela oblikovati tudi deželna zavest. Prehod od razdrobljenih posestev plemičev, ki so služili različnim gospodom, pod enotno oblast enega deželnega kneza, je spremenil tudi miselnost deželnega plemstva. V avstrijskih deželah je bil od poznega srednjega veka deželni knez praviloma hkrati tudi cesar, kar je avstrijskemu plemstvu »v primeru slavnih in uspešnih rojakov dvigovalo samozavest in krepilo domoljubje.«²² Vseeno pa ne smemo pozabiti, da so

²⁰ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 58.

²¹ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 56-59.

²² Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 110.

Habsburžani tem deželam vladali kot deželni knezi in ne kot kralji ali cesarji, »zato je bila dežela – in ne cesarstvo – tisti okvir, kjer se konec srednjega veka najprej pojavi in uveljavi (zgodnja) moderna, torej stanovska država.«²³ Ob tej dvojni umestitvi v cesarske okvire, pa je za Kranjsko zavest zelo pomembno vplival še en dejavnik. To je bil skupni zunanji sovražnik v obliki Turkov, proti katerim so se večji del borili sami oziroma v družbi sosednjih dežel.

Visoko stopnjo svoje lojalnosti deželi so kranjski deželani izkazovali ob mnogih priložnostih, posebej omembe vredno pa je dejstvo, da v času reformacije in cerkvenega razkola ni prišlo hkrati tudi do razdora glede pripadnosti deželi. Protestantski avtorji so se namreč še vedno ponosno predstavljali za pripadnike svoje dežele in izkazovali pripadnost deželnemu knezu. Med drugim so svojo naklonjenost Kranjski izražala največja imena slovenskega protestantizma, kot so Trubar, Dalmatin in Bohorič.²⁴ Pojmovanje tovrstnega brezpogojnega domoljubja morda še najbolje stoletje kasneje zaokroži Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske: »Da, če postava preučena Platona v tem kaj velja, bi morala domovina glede ljubezni imeti prednost pred očetom in materjo.«²⁵

2.3. Stanovi

Sočasno z razvojem Kranjske od mejne grofije do zaokrožene vojvodine, se je razvijalo tudi domače plemstvo. V 12. stoletju sta obstajali dve glavni skupini plemstva – maloštevilno visoko plemstvo, ki je bilo samostojno, in pa precej številčnejša skupina nesvobodnega plemstva oziroma ministerialov, ki je bila podložna visokemu plemstvu. V 13. in 14. stoletju so nekatere rodbine iz vrst svobodnega plemstva dosegle deželnoknežjo oblast nad celotnim plemstvom določenega teritorija. To je pomenilo večjo koncentracijo moči deželnih knezov in hkrati manjši vpliv preostalih svobodnih gospodov, ki jim ni uspel ta dvig statusa. V istem času so ministeriali dobivali vedno več privilegijev in so se postopoma osvobodili, kar pomeni, da so bili

²³ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 101.

²⁴ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 110.

²⁵ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 111.

formalno izenačeni s starim svobodnim plemstvom. V razmerju do deželnega kneza je tako nastalo enotno deželno plemstvo, ki je »postalo po številu in pomenu odločilno jedro poznejših deželnih stanov in glavni nosilec deželne zavesti.«²⁶ Dežela je tako predstavljala glavni okvir, znotraj katerega je delovalo in živelo deželno plemstvo. Kranjska je bila od sredine 15. do začetka 19. stoletja praktično neprekinjeno pod Habsburžani, ki so bili večinoma hkrati tudi Nemški kralji oziroma cesarji Svetega nemškega cesarstva. Kot že omenjeno, pa ji niso vladali kot kralji ali cesarji, ampak kot deželni knezi in tako je tudi delovala deželna zavest.

Deželne stanove so sestavljali: plemstvo, ki je bilo poimenovano s skupnim izrazom »deželani«, višja duhovščina oziroma prelati in predstavniki deželnoknežjih mest in trgov. Plemstvo je bilo naprej razdeljeno na višje oziroma gospode, od naziva baron naprej, ter nižje, sestavljeno iz vitezov in oprod.²⁷ Kljub temu da so med deželne stanove spadali predstavniki deželnoknežjih mest in trgov, se je izraz deželan v ožjem pomenu nanašal na deželno plemstvo, v širšem vključeval tudi prelate, nikoli pa ni vključeval predstavnikov deželnoknežjih mest in trgov.²⁸

Nižje plemstvo je imelo zemljiška gospostva, ni pa imelo sodne oblasti na svojih ozemljih. Načeloma so ga sestavljali potomci ministerialov in militov, je pa predvsem obdobje vojn ponujalo veliko priložnosti za vzpon v viteški stan: »vanj se je zrinil tako rekoč vsakdo, ki je pokazal veselje do meča in kopja, četudi je izviral iz kmečkega ali mestnega okolja.«²⁹ Izumiranje svobodnih gosposkih rodbin v 15. stoletju je bila priložnost za celoten stan vitezov in oprod, saj so lahko postali podložni neposredno deželnemu knezu, kjer so se lahko občutno povzpeli po družbeni lestvici. To je, spričo svojega odličnega služenja, dosegel tudi Žiga Herberstein, ki mu je bil leta 1537 podeljen naziv barona.³⁰

²⁶ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 101.

²⁷ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 224.

²⁸ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 47.

²⁹ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 47.

³⁰ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 55.

Poleg vojaškega udejstvovanja je bilo mogoče do plemiškega naslova priti tudi s službovanjem deželnemu knezu (tako imenovano uradniško plemstvo) oziroma ga na tak ali drugačen način kupiti (denarno plemstvo). Poleg tega so strukturo plemstva na Kranjskem določale tudi čisto običajne migracije. Bodisi kranjskega plemstva drugam, bodisi iz druge avstrijske dežele na Kranjsko, nikakor pa med deželane niso mogli biti sprejeti tujci. Za sprejem med deželane pa ni bil dovolj zgolj plemiški naziv in lastnina posesti na Kranjskem. Kandidati so morali poravnati različne denarne obveznosti oziroma dokazati, da imajo dovolj lastnih sredstev, so pa bila pravila in višina zahtevanih donacij lahko precej prilagodljiva, odvisno od pomembnosti in statusa prišleka. Status kranjskega deželana je bil deden in so ga plemičevi potomci obdržali tudi, če so se odselili drugam.³¹

V 15. stoletju so se deželni knezi Kranjske redno soočali z večjimi izdatki kot so jih bili sami sposobni pokriti, vendar na podlagi izdanih privilegijev niso smeli samovoljno obdavčevati plemičev in njihovih podložnikov. Zaradi tega je knez vse pogosteje skliceval deželne zборе, da so mu odobrili dodatna finančna in vojaška sredstva, sčasoma pa so se razprave razširile tudi na druge javne zadeve. Tak položaj je pomenil predvsem večjo moč plemstva v odnosu do deželnega kneza, ki je bil odvisen od njihovega sodelovanja. Ta stanovsko – monarhični dualizem je trajal do preloma v 17. stoletje, ko se je deželni knez s pomočjo novih finančnih virov in centraliziranega uradniškega aparata osamosvojil in ni več potreboval neposredne podpore deželnega plemstva.³²

2.4. Habsburžani

Rod Habsburžanov je bil prvič zabeležen v 10. stoletju v Švici, njegovi pripadniki pa so že od druge polovice 13. stoletja vladali vsem avstrijskim deželam, vključno z večino ozemlja današnje Slovenije. Rudolf I. Habsburški je bil prvi pripadnik družine, ki se je povzpел na vrh Svetega rimskega cesarstva. Leta 1273 je bil izvoljen za

³¹ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 53.

³² Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 16.

nemškega kralja, ne pa tudi za rimsko-nemškega cesarja, saj se je temu nazivu odrekel v zameno za podporo Papeške države. Takoj naslednje leto se je zapletel v spor s češkim kraljem Otokarjem II. glede nasledstva nad Avstrijo, Štajersko, Koroško in Slovensko marko. Leta 1276 so bile vse dežele ponovno združene pod Habsburžani, s čimer so bili tlakovani temelji za dokončen vzpon dinastije. Že leta 1314 je nemški prestol zasedel Rudolfov vnuk, Friderik I. in si ga nekaj časa delil z Ludvikom IV. Bavarskim. Od Friderikove smrti leta 1330 pa do leta 1438 ni bilo na nemškem prestolu nobenega Habsburžana, potem pa se je z Albertom II. Začelo praktično neprekinjeno obdobje vladavine Habsburžanov vse do razpada Svetega rimskega cesarstva leta 1806.

Za obravnavo zgodovine in položaja Kranjske je vsekakor za začetek pomembno omeniti Rudolfa IV. Leta 1364 se je oklical za vojvodo Kranjske, s čimer je bila dežela tudi formalno povzdignjena iz mejne grofije. Širše gledano je njegovo vladanje najbolj zaznamoval ponaredek listine Privilegium maius leta 1358³³. Babenberžanom, katerih dediči so bili Habsburžani, je bil leta 1156 podeljen Privilegium minus, s katerim so dobili vojvodski naziv. Ambicije Rudolfa IV. so segale precej višje, zato je leta 1358 izdal ponarejeno listino Privilegium maius, ki Avstrijo razglasi za nadvojvodino in ji omogoči praktično enak položaj in pravice, kot so jih imeli volilni knezi – nedeljivost ozemlja, primogenitura, popolna sodna oblast brez možnosti pritožbe cesarju. Dokument je bil že v takratnem času spoznan za ponaredek, zato ga cesar Karel IV. Luksemburški ni priznal, vendar so Habsburžani leta 1452 s Friderikom III. ponovno prišli do cesarske krone in brez ovir sami sebi potrdili vse privilegije zapisane v ponaredku.

Po smrti Rudolfa IV. sta vladanje skupaj prevzela njegova brata Albert III. in Leopold III., vendar je precej hitro prišlo do trenj, ki so privedla do ločitve dinastije na dve liniji – albertinsko in leopoldinsko. Albert III. je po podpisu sporazuma v Neubergu leta 1379 zavladal Spodnji in Zgornji Avstriji, Leopold pa je dobil Štajersko, Koroško,

³³ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 12.

Kranjsko, Tirolsko in Prednjo Avstrijo. Drobljenje ozemlja seveda ni pozitivno vplivalo na politično, vojaško in gospodarsko moč Habsburžanov, vendar je leta 1457 izumrla izumrla albertinska linija in je bilo celotno ozemlje na podlagi medsebojne dedne pogodbe ponovno združeno.

Leopoldov tretji sin, Ernest Železni, je bil leta 1414 kot poslednji ustoličen za koroškega vojvodo na Gosposvetskem polju, vendar je še bolj pomemben podatek, da je takrat začel uporabljati naziv nadvojvoda, s čimer je uresničil eno od bistvenih namer Rudolfa IV. Pravico do uporabe nadvojvodskega naziva so od takrat naprej uporabljali vsi habsburški vladarji, čeprav je bila formalno priznana šele leta 1453, leto zatem, ko je naziv cesarja Svetega rimskega cesarja dobil prvi Habsburžan, Ernestov najstarejši sin - Friderik III.³⁴

Friderik III. je kot deželni knez Notranje Avstrije vladal od leta 1439, kot cesar pa od leta 1452 in do smrti leta 1493, s čimer je bil nemški monarh z najdaljšim stažem. V času svojega vladanja se je zapletel v številne konflikte in spopade, od katerih je bil precejšen del konsolidacija avstrijskih dežel in ozemeljske pridobitve. Smrt poslednjega celjskega kneza, Ulrika II., je povzročila nasledstveno vojno, v kateri je Friderik III. do leta 1460 pridobil vsa nekdanja ozemlja Celjskih. S smrtjo ogrsko-češkega kralja Ladislava, Friderikovega sorodnika iz albertinske linije Habsburžanov, se je leta 1457 za Friderika odprlo novo krizno območje. Po dinastičnem principu bi si pravico do krone na Ogrskem in Češkem lastili Habsburžani, vendar je plemstvo v obeh deželah izvolilo domačina, Friderika pa je onemogočala tudi vojna doma, ki jo je zaradi delitve avstrijskih dežel sprožil njegov brat Albreht in se je zaključila v Friderikovo korist z Albrehtovo smrtjo leta 1463. Takoj po tem so trenja za prevlado nad trgovino v Tržaškem zalivu privedla do vojne z Benetkami, ki je oslabila Friderikov položaj v regiji, vendar je že leta 1466 pridobil oblast nad novim pomembnim območjem – Reko in gospostvom Kastav, ki ju je podredil upravi Kranjske. Leta 1469 so se ponovno začeli turški vpadi, na katere avstrijske dežele niso

³⁴ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 229.

bile dobro pripravljene, predvsem pa niso bile deležne nobene pomoči sosednjih vladarjev, ki jih to dogajanje ni izrazito zanimalo ali pa so imeli svoje interese.³⁵ S to popotnico je oblast leta 1493, po Friderikovi smrti, prevzel Maksimilijan I. Habsburški.

2.4.1. Maksimilijan I., Karel V. in Ferdinand I.

Maksimilijan I. Habsburški se je rodil leta 1459 kot drugi izmed petih otrok, ampak edini moški potomec, ki je doživel odraslo dobo, s čimer je bil edini neposredni dedič svojega očeta, Friderika III. Njegova osebnost, po drugi strani, je bila pravo nasprotje tihega in preudarnega Friderika. S svojim odprtim značajem, govorjenjem ali vsaj poznavanjem več jezikov (med drugim tudi slovenskega), predvsem pa mecenstvom številnim umetnikom, je predstavljal arhetip renesančnega vladarja v habsburških deželah. Obkrožil se je s številnimi pomembnimi humanisti tedanjega časa, med njegove osebne prijatelje pa je spadal med drugim Albrecht Dürer, ki ga je tudi povzdignil v plemiški stan. Poleg tega je bil navdušen pristaš lova in turnirskih dvobojev. Obojega se je redno oboževal, po smrti pa si je tudi spričo tega prislužil vzdevek »zadnji vitez«.³⁶

Leta 1486 je bil okronan za nemškega kralja, po očetovi smrti leta 1493 je zavladal kot avstrijski nadvojvoda, leta 1508 pa je postal še cesar Svetega rimskega cesarstva. Slednje se je zgodilo s precejšnjim zamikom, saj je bilo do takrat za potrditev naziva potrebno izvesti kronanje pri papežu. Za Maksimilijana je bila pot do Rima prenevarna, zato je prelomil tradicijo in se leta 1508, z dovoljenjem papeža Julija II, sam kronal za cesarja v Trentu. S tem je tudi postavil precedens za vsa naslednike na nemškem prestolu, ki so si takoj po kronanju za rimsko-nemškega kralja nadel tudi cesarski naziv.³⁷

Maksimilijanova morala je slonela na negovanju tradicionalne viteške vrline, zmernosti, kar je vsekakor odražalo tudi njegovo osebno geslo »zmernost v vseh

³⁵ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 231.

³⁶ Eva Demmerle, *Habsburžani*, ur. Mitja Pucer, prev. Igor Antič, Ljubljana 2013, 55-67.

³⁷ Walter Pohl, Karl Vocelka, *Habsburžani*, ur. Irena Trenc-Frelj, prev. Nada Voglar, Dušan Voglar, Ljubljana 1994, 101.

rečeh«. To razmišljanje je v tistem času zagotovo vsaj do neke mere posvojilo tudi kranjsko plemstvo z ustanovitvijo že omenjenega Reda svetega Krištofa leta 1517. Sicer pa so Maksimilijanove težnje segale precej dlje v primerjavi z njegovim očetom, Friderikom II. Z zmago na nad Turki je želel obnoviti Bizantinsko cesarstvo in povezati krščanske dežele v svetovno monarhijo vse od Moskve do novo odkritih ozemelj. V realnosti uresničitev vseh teh načrtov ni bila mogoča, zato je moral svoje prvenstvo v Evropi graditi s številnimi pogajanja in kompromisi.³⁸

Leta 1495 je na državnem zboru v Wormsu predlagal uvedbo cesarskega davka in osnovanja skupne vojske, kar bi konsolidiralo in okrepilo cesarstvo. Pogoj stanov za sprejetje teh predlogov sta bili ustanovitvi imperialne vlade in sodišča, s čimer bi zmanjšali cesarski vpliv, kar je bilo seveda v nasprotju z Maksimilijanovimi cilji. Vse reforme so bile sicer na koncu dosežene, vendar potem sorazmerno hitro tudi odpravljene, saj takrat v tako neenotnem cesarstvu še niso mogle delovati. Lahko pa so uspeli v deželah, kjer je bil cesar tudi dedni deželni knez, zato je ogrodje nove državnosti začel postavljati v avstrijskih deželah. Te je razdelil na dve skupini: gornjeavstrijsko, ki je obsegala Tirolsko in prednje dežele ter dolnjeavstrijsko, v katero sta spadali Zgornja in Spodnja Avstrija ter notranjeavstrijske dežele, Štajerska, Koroška in Kranjska. Vsaka od obeh deželnih skupin je imela pred že pred koncem 15. stoletja vzpostavljene osrednje urade, finančno komoro za vodenje finančnih zadev in vlado oziroma regiment. V vojaškem smislu zelo pomemben dosežek so bile innsbruške libele, v katerih je bil med drugim definiran splošni obrambni red dežel. Leta 1518 so se v Innsbrucku zbrali deželni zbori vseh avstrijskih dednih dežel, ki so določili, da je deželna vojska izključno obrambna, temelji na plemiški konjenici in vpoklicu podložnikov, gornje in spodnjeavstrijska skupina dežel pa si v primeru ogroženosti nudita medsebojno pomoč. V tem primeru bi dežele oblikovale skupno poveljstvo in preostalo vojaško hierarhijo. Ti sklepi so bili namenjeni zagotavljanju teritorialne enotnosti habsburških dednih dežel, istočasno pa so stanovi ohranili vse dotedanje privilegije. Tudi zasedba regimenta, v katerem je bila polovica članov iz vrst

³⁸ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 128.

stanov, nam dobro razkrije razmerje moči in pa tudi enak interes glede pomembnosti obrambe.³⁹

Vse večji uradniški aparat je ustvarjal nova delovna mesta in karijerne priložnosti, preko katerih so posamezniki lahko napredovali po družbeni lestvici. Eden izmed takih je bil tudi Žiga Herberstein, ki je z odličnim služenjem v cesarski diplomaciji sebi in svoji rodbini pridobil baronski naziv. Poleg tega so odnose med Maksimilijanom in stanovi definirale tudi njegove velike potrebe po financiranju širjenja in utrjevanja položaja v Evropi. Stanovi so imeli pravico, da odločajo o izrednih davkih, zato so ob pogajanjih o davkih zase poskusili pridobiti določene ugodnosti na deželnih zborih, ki so od takrat naprej postali redni.⁴⁰

V maniri celotne dinastije Habsburžanov, je bil tudi Maksimilijan zelo uspešen na področju sklepanja zakonskih zvez. Že Maksimilijanov prvi zakon z Marijo, vojvodinjo Burgundsko, je pod njegovo vladavino prinesel burgundsko dediščino. Glede teh ozemelj je bil kasneje v stalnih sporih s francoskim kraljem, dokler ni bil leta 1493 sklenjen mir, s katerim je njegov sin Filip dobil grofiji Artois in Charolais ter Svobodno grofijo Burgundijo. Področja, ki so skupaj predstavljala dobršen del današnje Nizozemske in manjši del Belgije. Tri leta po tem sta se Filip in njegova sestra Margareta poročila z Ivano in Ivanom, otrokoma Ferdinanda II. Aragonskega in Izabele I. Kastiljske in spet je smrt delovala v korist Habsburžanov. Že naslednje leto je umrl Ivan, prvi v vrsti za španski prestol, naslednje leto pa še njegova starejša sestra Izabela, kar je prineslo nasledstvo Filipu in njegovi ženi Ivani. Eden izmed Maksimilijanovih največjih ženitvenih uspehov je bil nedvomno znameniti dogovor o dvojni poroki leta 1515. Z ogrskim kraljem Vladislavom Jagelonskim sklenjen dogovor je vključeval poroki dveh Maksimilijanovih vnukov, Ferdinanda in Marije, z Vladislavovima otrokoma, Ano in Ludvikom. Ker je zgolj leto kasneje umrl Vladislav Jagelonski, je bil tedaj desetletni Ludvik kronan za kralja Ogrske, Češke in Hrvaške, zaradi njegove mladoletnosti pa ga je posvojil Maksimilijan. Ludvik Jagelonski je umrl

³⁹ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 242.

⁴⁰ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 240.

leta 1526 in takrat so Habsburžani na podlagi medsebojne pogodbe o dedovanju zahtevali in uresničili zahtevo do vseh treh kron, ogrske, češke in hrvaške, ki jih je prevzel Ferdinand.⁴¹

Po Maksimilijanovi smrti je cesarstvo prevzel njegov vnuk Karel, ki je vladal kot Karel V. Rojen v Španiji in dedič kar štirih vladarskih dinastij (avstrijske, burgundske, kastiljske in aragonske) je imel pod svojo oblastjo izredno velik del evropskega ozemlja. Novo osvojena ozemlja v Južni Ameriki so se izkazala za bogat vir zlata, s katerim je lahko financiral številne vojne in konflikte, v katere se je zapletel, hkrati pa si privoščil financiranje izvolitve za rimsko-nemškega cesarja. V času vladanja se je zaradi različnih obojestranskih ozemeljskih teženj zapletel v številne vojne s Francijo in hkrati tudi s Turki, ki so takrat sklenili zavezništvo s Francozi proti skupnemu sovražniku – Karlu V.

Leta 1521 je Karel podpisal Wormski edikt, s katerim je bil Luther uradno izgnan iz cesarstva, ki pa ga dejansko ni nikoli zapustil. Kljub trudu Karlu ni uspelo sklicati naslednjega cerkvenega zbora vse do leta 1545, ko je bilo cesarstvo versko že zelo razklano. Protestantska delegacija se koncila ni želela udeležiti, kar je vodilo v dve leti trajajočo vojno s protestantskimi knezi v letih 1546 in 1547. Kljub zmagoslavju cesarske strani so se trenja nadaljevala vse do leta 1555, ko je s podpisom Augsburškega miru prišlo do stabilizacije odnosov. To obdobje relativnega miru je trajala vse do izbruha tridesetletne vojne.

Pretežno sočasno s Karlom je vladal tudi njegov brat, Ferdinand. Od leta 1521 kot nadvojvoda avstrijskih dednih dežel, po smrti Ludvika II. Jagelonskega leta 1526 je postal kralj Ogrske, Češke in Hrvaške, leta 1531 pa je bil izvoljen za nemškega kralja, kar je bila osnova za prevzem cesarskega naslova po Karlovi abdikaciji leta 1556. Do prevzema cesarske krone je kot bratov namestnik vladal nemškim deželam, medtem ko je bila Karlova pozornost usmerjena bolj na vzhodni del cesarstva, vključno z

⁴¹ Pohl idr., *Habsburžani*, kot v op. 37, 104-106.

rojstvo Španijo in Nizozemsko. Istočasno je prišlo tudi do diferenciacije in povečanega delovanja na področju diplomacije. V času vladanja, je Maksimilijan bdel nad celotnim diplomatskim delovanjem cesarstva, po njegovi smrti pa je Karel prevzel diplomatske stike z zahodnimi državami, Ferdinand pa z vzhodom. Čeprav po razvejanosti in učinkovitosti še vedno manj uspešna kot beneška ali rimska diplomacija, je bil rastoči diplomatski aparat dovolj učinkovit za začetek gradnje imperija.⁴²

Verski nemiri med katoliško cerkvijo in naraščajočo močjo protestantov so bili prisotni večji del Ferdinandove vladavine. Nemirno obdobje, ki je trajalo od Wormskega edikta leta 1521 in doseglo vojaški vrhunec dveletni vojni v letih 1546 in 1547, se je zaključilo z mirom v Augsburgu leta 1555. Cesarja je na državnem zboru v Augsburgu zastopal Ferdinand, ki se je medtem do določene mere distanciral od politike svojega brata. S tem je postal bolj sprejemljiv za protestantske kneze, kar je bil precej pomemben dejavnik za uspešen razplet deželne zbornice. V zaključni listini, objavljeni 25. septembra 1555, je bilo priznano luteranstvo kot nova vera, največji uspeh pa je bilo določilo »cuius regio – eius religio« oziroma »čigar dežela – tega vera«. ⁴³ V praksi je to pomenilo, da vsi zemljiški gospodje uživajo svobodo veroizpovedi, v njihovo izbrano vero pa morajo potem prestopiti vsi njihovi podložniki. Kljub nekaterim pomanjkljivostim dogovora so določila zbornice prinesla nadaljnega pol stoletja verskega miru v nemških deželah.

Drugi veliki izziv Ferdinanda so bili Turki, ki so pod vodstvom novega vladarja, Sulejmana I. Veličastnega, začeli z zelo ekspanzivno politiko. Leta 1522 so se ponovno začeli vpadi na ozemlja Kranjske in stopnjevali do dveh poskusov osvojitve Dunaja v letih 1529 in 1532. Za tem so postali redkejši in so se vse do zadnjega vpada leta 1559 zgodili zgolj na vsakih nekaj let. Zaradi skromne pomoči nemškega cesarstva in preostale Evrope ter šibke obrambne moči Ogrske in Hrvaške je obramba pred Turki postala v večji meri zasebna stvar Habsburžanov in njihovih dednih dežel, istočasno pa je ravno to postala priložnost za širitev imperija. Ko je bil leta 1526 v bitki pri

⁴² Vasko Simoniti, »Umetnost pogajanja in neizprosnost oblasti«, *Moskovski zapiski*, Ljubljana 2001, 280.

⁴³ Žvanut, *Slovenci v šestnajstem stoletju*, kot v op. 1, 18.

Mohaču ubit Ludvik II. Jagelonski, je Ferdinand lahko prevzel Ogrsko, Češko in Hrvaško krono, pri čemer ni bilo nepomembno, da so Habsburžani predstavljali edino politično in vojaško silo, ki se je lahko zoperstavila Turkom, zaradi česar je bil Ferdinand deležen precejšnje podpore domačega plemstva. Nova ozemlja so skupaj z avstrijskimi dednimi deželami v prihodnosti potem tudi tvorila jedro Habsburške monarhije.⁴⁴

3. IZZIVI PLEMSTVA NA PREHODU IZ SREDNJEGA V ZGODNJI NOVI VEK

3.1. Turki

V zgodnjem 15. stoletju so se tudi na področju Kranjske začeli pojavljati Turki. V prvem obdobju so bili njihovi napadi predvsem roparske narave in niso predstavljali trajnejše nevarnosti, so pa vseeno razkrili slabo obrambno organiziranost dežel ob zunanjem sovražniku. Po približno štiridesetih letih miru, ki je bil posledica drugačnih turških strateških usmeritev in prijateljskega odnosa med Ulrikom II. Celjskim in sultanom Muratom, so se leta 1469 ponovno začeli vpadi. Tokrat so bili napadi precej bolj organizirani in dolgotrajni, namenjeni pa so bili izčrpavanju dežel za kasnejšo osvojitvev.

Leta 1469 je turška vojska prodrla do Ljubljane jo opustošila. Zažganih je bilo veliko kmetij, v suženjstvo pa so odpeljali številne prebivalce. Hudi vpadi so sledili še v letih 1471, 1475, 1476, 1477 in 1478.⁴⁵

Po smrti Friderika III. leta 1493, je oblast prevzel Maksimilijan in se moral takoj soočiti z novim valom turških vpadov, ki so neposredno po Friderikovi smrti pustošili vse od Hrvaške in preko Kranjske ter Štajerske do Koroške. Načrte za velik povračilni

⁴⁴ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 249.

⁴⁵ Matthias Pfaffenbichler, »Cesar Maksimilijan I. in slovenska ozemlja«, *Vitez, dama in zmaj*, Ljubljana 2011, 125.

napad so Maksimilijanu najverjetneje preprečila omejena finančna sredstva, ki mu niso omogočala velikega bojnega pohoda. Ker mu kljub podpori Vatikana zaradi nasprotovanja Benetk ni uspela realizacija ideje o križarski vojni proti Turkom, je Maksimilijan začel graditi stalno obrambo na jugovzhodni meji habsburških dednih dežel. Za to nalogo je bil izbran viteški red svetega Jurija, ki ga je ustanovil njegov oče leta 1468. Obrambna črta naj bi se raztezala od Bodenskega jezera preko Tirolske in Koroške vzporedno z Dravo do Spodnje Štajerske. Poleg tega naj bi bile osnovane obmejne postojanke v Brežicah, Vetrinju in Dunajskem Novem mestu, ki bi dopolnjevale osnovno obrambno linijo. Kot že prej je tudi tukaj realizacija obstala zaradi pomanjkljivih finančnih sredstev, je pa Maksimilijan pripravil temelje in nakazal smer za kasnejšo Vojno krajino.⁴⁶

V 15. stoletju sta zaradi turških vpadov najbolj trpeli Spodnja Štajerska in Kranjska, ki pa sta si lahko v času vladanja sultana Bajazida II. od leta 1481 do 1512 vsaj nekoliko oddahnili, saj ni imel tako agresivne osvajalne politike. Razlog je bil v preteči grožnji križarskega pohoda francoskega kralja Karla VIII., hkrati pa je Maksimilijan podpiral njegovega brata, princa Džema. To in več sporazumov o premirju, ki jih je sklenil Maksimilijan, je pripomoglo k temu, da so Turki na ozemlje Kranjske vpadli samo v letih 1511 in 1516.⁴⁷

Naslednje obdobje turških vpadov se je začelo leta 1520, ko je oblast prevzel sultan Sulejman I. Veličastni, ki je izkoristil sovražne odnose med Karlom V in francoskim kraljem Francem I. Po sklenitvi turško-francoskega zavezništva leta 1525, je leta 1526 prišlo do bitke pri Mohaču, v kateri je ogrska vojska proti Turkom doživela katastrofalen poraz. Kot že omenjeno, se je zaradi smrti ogrskega kralja Habsburžanom odprla pot do ogrske, češke in hrvaške krone, hkrati pa je Osmansko cesarstvo prišlo v neposredno bližino avstrijskih dednih dežel. V tem obdobju je bila Ogrska pod vladavino Ferdinanda I. in Ivana Zapolje, ki je v upravljanje prevzel ozemlje, ki so ga osvojili Turki. V letih 1529 in 1532 so Turki dvakrat neuspešno

⁴⁶ Pfaffenbichler, »Cesar Maksimilijan I.«, kot v op. 45, 126.

⁴⁷ Pfaffenbichler, »Cesar Maksimilijan I.«, kot v op. 45, 126.

poskusili napasti Dunaj, sledila pa sta dva protinapada v letih 1537 in 1541. V slednjem je krščanska vojska poskusila osvojiti Budim, vendar je doživela velik poraz, zaradi česar je moral Ferdinand leta 1547 skleniti premirje s ponižujočimi pogoji.⁴⁸

Na področju Kranjske je bilo v obdobju od leta 1522 do 1532 približno šestdeset turških vpadov. Ti so bili po obsegu sicer manjši kot v 15. stoletju, vendar je njihova pogostost zelo prizadela predvsem mejna območja. Po drugem turškem poskusu osvojitve Dunaja leta 1532, so vpadi postali redkejši in do zadnjega, leta 1559, so se zgodili le še vsakih nekaj let. Sočasno s tem se je razvijal obrambni sistem dežel. V prvih desetletjih 16. stoletja so bili pri obrambi prisotni najemniški vojaki, ki pa so bili s svojim obnašanjem pogosto zelo neprizanesljivi do lokalnega prebivalstva, ki naj bi ga ščitili.⁴⁹

3.2. Benečani

Zadnji goriški grof, Lenart Goriški, je umrl leta 1500, vse njegove posesti pa so zaradi dedne pogodbe pripadle Maksimilijanu. Da bi zavaroval svoje novo ozemlje pred Benetkami, je Maksimilijan poslal enote v Gorico, kjer so mu stanovi Notranje Goriške tudi prisegli svojo zvestobo. Goriško ozemlje je istočasno predstavljalo tudi interesno področje Beneške republike, ki pa si zaradi spopadov s Turki na beneških ozemljih na Jadranu, niso mogli privoščiti neposrednega vojaškega spopada.⁵⁰

Spopadi so se tako začeli 7 let kasneje, ko je leta 1508 v nizu bitk Beneška republika osvojila gradove Devin, Rihemberk, Štanjel, Vipava in mesto Trst, zasedla Istro, oblegala Gorico in začela ogrožati Kranjsko. Hitro sklenjeno premirje junija istega leta je preprečilo beneški pritisk na Kranjsko, verjetno odločilna pa je bila pridružitve Habsburžanov Cambraiški ligi, zaradi česar se je sprostil pritisk Benetk na jugovzhodne dedne dežele. Cambraiška liga je bila osnovana decembra 1508,

⁴⁸ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 249.

⁴⁹ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 251.

⁵⁰ Pfaffenbichler, »Cesar Maksimilijan I.«, kot v op. 45, 126.

sestavljale pa so jo Francija, Španija in Sveto rimsko cesarstvo. Formalni cilj lige je bil boj proti Turkom, dejansko pa je šlo za združenje proti Beneški republiki. Zaradi individualnih ambicij posameznih članov, liga ni nikoli zares zaživela, je pa vseeno dosegla en velik vojaški uspeh. V bitki pri kraju Agnadello leta 1509 je francoska vojska močno porazila Beneško republiko, zaradi česar je dobil Maksimilijan Verono, Padovo in tudi Gorico, ki je Benečani kasneje niso več zavzeli.⁵¹

Posledice osemletne vojne z Beneško republiko so se odrazile na več področjih. Maksimilijanova zadolženost se je povzpela na desetkratnik letnih dohodkov, zaradi česar so se zelo povečali tudi davki, ki so najbolj vplivali na življenja kmetov in meščanov. Kot posledica visokih dajatev je leta 1515 na Kranjskem in Štajerskem izbruhnil kmečki upor. Približno 8.000 oboroženih kmetov na območju Kranja in Škofje Loke so podprli rudarji in nižji mestni sloji, skupno pa je upor na Kranjskem in Štajerskem na svojem vrhuncu štel okrog 80.000 kmetov. Glavni zahtevi sta bili odprava novih vojnih davkov in ponovna uveljavitev prejšnjih obveznosti. Maksimilijan je sprejel predstavnike upora, vendar se ni držal doseženega dogovora in upor krvavo zatrl, kmetje pa so dobili v plačevanje višje davke in dodatno tlako za obnovo gradov.⁵²

Leta 1516 je bilo podpisano premirje, do dejanskega miru in uveljavitve meja pa je prišlo šele leta 1521. K habsburškim deželam je bilo na severnem delu meja z Beneško republiko priključeno ozemlje od Predela do Tolmina in na jugu Gradišče ob Soči in Oglej. Novo postavljena meja je ostala praktično nespremenjena do Napoleona in propada Beneške republike. Po zaključku vojne, v katero so prispevale 3 milijone goldinarjev, so bile avstrijske dežele finančno izčrpane, poleg tega pa je bil precejšnji del Kranjske opustošen. Poleg vojnih posledic je deželo leta 1510 dodatno opustošila še kuga, naslednje leto sta se zgodila dva močna potresa, leta 1515 pa še velik kmečki upor. Zaradi slabih razmer so stanovi želeli stabilizacijo in boljšo zaščito dežele in skupaj z ostalimi dednimi deželami je leta 1518 prišlo do skupnega sestanka vseh

⁵¹ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 240.

⁵² Pfaffenbichler, »Cesar Maksimilijan I.«, kot v op. 45, 132-133.

dežel in cesarja, na katerem so bile sprejete že omenjene innsbruške libele. Dosežen Innsbruški obrambni red je bil vnesen tudi v kranjski deželni ročin in postal podlaga za vse nadaljnje obrambne usmeritve dežele.⁵³

3.3. Spremembe v gospodarstvu in družbi

Vzporedno s političnimi spremembami je tekkel tudi proces gospodarskih sprememb. Zaradi stalnih in velikih finančnih potreb deželnega kneza se je ponudila priložnost tujim trgovcem, da so v zameno za posojila dobili različne trgovske privilegije. Nekaj najbolj uspešnih družin je hitro začelo kopičiti kapital in vpliv ter se vzpenjati po družbeni lestvici, kasneje pa so prešli tudi med plemstvo. Z razvojem različnih področij, kot na primer rudarstvo, fužinarstvo in lesarstvo ter vseh spremljajočih dejavnosti, so imeli ti zgodnji kapitalisti široko naložbeno strukturo, istočasno pa je staro plemstvo večinoma še vedno imelo samo en vir prihodka – svojo zemljiško posest. Ker zgolj povečana obremenitev posesti ni omogočala dovolj visokih prihodkov, se je tudi plemstvo začelo ukvarjati z gospodarjenjem izven svoje fevdalne posesti. Poleg zakupov nove zemlje in mitnic so se začeli ukvarjati s kreditnimi posli, rudarstvom, fužinarstvom in trgovino z žitom.⁵⁴

S povečevanjem uradniškega aparata cesarstva se je, predvsem v Maksimilijanovem času, plemstvu ponudilo več možnosti za izboljšanje finančnega in družbenega položaja s službo na dvoru. Poleg neposrednega denarnega plačila je bilo tovrstno udejstvovanje dobrodošlo predvsem zaradi vseh možnih uslug, s katerimi je cesar nagrajeval dobro službo. Seveda je bilo v tem krogu možno skleniti veliko novih poznanstev, ki so lahko pomagala pri poslu ali še eni pomembni dejavnosti plemstva, načrtovanju porok svojih otrok. Seveda take službe niso bile same po sebi umevne in so zahtevale novo vrlino, ki je bila do takrat še redka v plemiških krogih – izobrazbo.

⁵³ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 242.

⁵⁴ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 246.

S tem se je tudi začejalo novo obdobje v plemiški miselnosti, ki jo zelo dobro ubesedi Žiga Herberstein: »Ne sramujem se biti pisar rimskemu cesarju!«⁵⁵

Istočasno je plemstvo imelo na svoji strani še en vzvod, s katerim je lahko vplivalo na svoj položaj. Ker so stanovi na deželnih zborih lahko odločali o izrednih davkih, ki so bili pomemben vir denarja za vladarja, so v zameno lahko zahtevali določene ugodnosti zase. Eden izmed takih primerov je bil izgon Judov, ki so imeli velik vpliv predvsem v denarnih poslih, pa tudi v trgovini in obrti, istočasno pa so bili posojilodajalci številnim domačim plemičem. Leta 1493 je na pobudo stanov Maksimilijan izdal ukaz o izgonu Judov iz Štajerske in Koroške, leta 1515 pa še s Kranjske. Z izgonom so sicer izginili plemiški dolgovi, se je pa istočasno zmanjšala gospodarska moč mest in dežel, saj so Judje s sabo odnesli svoj kapital in trgovske povezave.⁵⁶

V tem novem položaju so se nekateri plemiči znašli bolje in še pridobili na svoji moči in bogastvu, niso pa bili redki primeri, ko so celotne družine obubožale in se preselile med podložnike. V svetu, ko prestižni položaj v družbi ni bil več tako samoumeven, je postal še toliko bolj pomemben zunanji blišč, s katerim se je plemič že na prvi pogled razlikoval od vseh ostalih, predvsem od svojih glavnih tekmecev za položaj v družbi, meščanov. Da bi ohranili svojo drugačnost, so začeli izhajati oblačilni redi, ki so natančno določali kako smejo in morajo biti oblečeni posamezni družbeni sloji in plemstvu je bilo seveda dovoljeno največje razkošje na tem področju. Že Santonino z navdušenjem poroča o izjemno razkošnih oblačilnih navadah kranjskega plemstva, o pretiranem razkošju pa pričajo tudi številna opozorila cerkve o neprimernem oblačenju.⁵⁷

⁵⁵ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 101.

⁵⁶ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 240.

⁵⁷ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 183.

4. ŽIGA HERBERSTEIN

4.1. Kratek oris njegovega življenja

Žiga Herberstein se je rodil v 23. avgusta 1486 v Vipavi. Njegov oče Lenart je bil cesarski uslužbenec, znan predvsem kot glavar v Postojni in na Krasu ter vipavski oskrbnik, mati Marija pa je bila sestra v Sloveniji razvpitega Erazma Predjamskega.⁵⁸ Šolanje je začel v zavetju vipavskega gradu, kjer se je učil tudi slovenskega jezika, ki mu je kasneje izdatno pomagal tudi pri diplomatski službi. Zaradi slabega zdravja je bil, po svojem lastnem pričevanju, poslan na romanje v Loreto in Recanati, nato je nekaj časa obiskoval domačo župnijsko šolo, dokler ni bil leta 1495 poslan v šolo za mlade plemiče k Viljemu Weltzerju, stolnemu proštu v Krki na Koroškem, ki je bil tudi Herbersteinov sorodnik. Od tam je odšel na Dunaj, dve leti obiskoval javno šolo pri Svetem Štefanu, nato pa se leta 1499 vpisal na dunajsko univerzo, ki jo je – pri komaj šestnajstih letih – zaključil z bakalavreatom. Dve leti kasneje se je vrnil v rodno Vipavo, v vmesnem času pa je pod okriljem očeta skrbel za nekatere gospodarske in družinske posle na Dunaju, Wiener Neustadtu in v Gradcu in si hkrati ves čas prizadeval dodatno razširiti svoje znanje.⁵⁹

Kljub šibki telesni konstituciji se je odločil tudi za vojaško kariero, ki mu je bila tako rekoč položena v zibelko. Rodbina Herbersteinov je spadala med viteško plemstvo in si je svoj plemiški položaj in ugled prislužila na bojnem polju, poleg Žige pa so vojaško službo opravljali že opravljali trije njegovi bratje. Prvega vojaškega pohoda se je, na pobudo svojega starejšega brata Jurija, udeležil leta 1506, ko se je pridružil cesarski vojski v odpravi proti Madžarom za zaščito ogrskega prestola. Kmalu zatem je bil sklenjen mir in Žiga se je vrnil domov, vendar se je že leta 1508 začela vojna, v kateri si je ustvaril ime tako na vojaškem kot na diplomatskem področju. Tega leta so Benečani zasedli Furlanijo, del Kranjske in Istro, med drugim tudi posestvo Lupoglav, sicer last Lenarta Herbersteina. Ta je sina poslal v Benetke na pogajanja o vrnitvi gospostva. Misija sicer ni bila uspešna, je pa mladi Herberstein napravil prve korake

⁵⁸ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 55.

⁵⁹ Modest Golia, »Herbersteinovo življenje« *Moskovski zapiski*, prev. Modest Golia, Ljubljana 2001, 189.

v diplomaciji in si nabral dragocene diplomatske in pogajalske izkušnje. Že naslednje leto je Maksimilijan sklenil zavezništvo s Španijo, Francijo in papežem Julijem II. in uspel obrniti potek vojne v svojo korist. Žiga Herberstein je sodeloval pri cesarski zasedbi Rožaca, zavzetju Tolmina in pri neuspešnem napadu na Čedad. Istega leta si je pridobil tudi prvo samostojno vojaško lovoriko - napadel in premagal je beneškega vojskovodjo Mihaela, ki se je vračal s pohoda po Istri.⁶⁰

Leta 1510 je mladi Herberstein nadaljeval svojo vojaško kariero v okviru čet štajerskih deželnih stanov, ki jim je poveljeval njegov brat Jurij. V neuspešnem poskusu preprečitve beneškega napada na Gradiško je bil ubit glavni vojaški blagajnik, njegovo mesto pa je zasedel Žiga. Z vodenjem vojaške blagajne je nabral dodatne izkušnje tudi na finančnem področju, kar mu je koristilo v kasnejšem delovanju.⁶¹

Leta 1511 je umrl Lenart Herberstein in Žiga je dobil v upravo družinsko imetje, vendar je bil že po enem letu poklican na cesarski dvor. Leta 1514 se je odpravil na svoj zadnji vojaški pohod, tokrat kot vodja štajerske konjenice. Uspel je osvoboditi oblegano obalno trdnjavo Marano in pri tem ujel vrhovnega poveljnika beneške vojske, Giovannija Vittorija. 26. septembra 1514 ga je zato Maksimilijan odlikoval z vojaškimi častmi, mu podaril zlato verižico, decembra istega leta pa je bil vpoklican v dvorni svet. S tem se je zaključila njegova kratka, a vendar zelo uspešna vojaška kariera. Že naslednje leto je stopil na diplomatski oder, kjer je v skoraj štirih desetletjih opravil kar 69 diplomatskih potovanj in služil trem vladarjem: Maksimilijanu I., Karlu V. in Ferdinandu I.⁶²

Herbersteinovo prvo diplomatsko dejanje v cesarski službi je bila prisotnost pri sestanku med Maksimilijanom, ogrsko-češkim kraljem Vladislavom, njegovim sinom Ludvikom in poljskim kraljem Sigismundom leta 1515. Srečanje se je zaključilo z

⁶⁰ Dejan Zadavec, »Rodbina Herberstein in njen najznamenitejši član Žiga baron Herberstein«, *Gratae Posteritati*, ur. Mira Petrovič in Matjaž Neudeuer, prev. Matej Hriberšek, Ptuj 2014, 222.

⁶¹ Golia, »Herbersteinovo življenje«, kot v op. 60, 190.

⁶² Andrej Lenarčič, »Žiga Herberstein: Njegov prostor in čas«, *Žiga Herberstein – vojščak, državnik, diplomat in mirotvorec*, Moskva 2000, 76.

dogovorom za znamenito dvojno poroko, s katero je Maksimilijan tlakoval pot do ogrske, češke in hrvaške krone. Od tam je Žiga potoval k salzburškemu nadškofu in nato na Bavarsko, kjer se je kot cesarski zastopnik udeležil deželnega zbora, že naslednje leto pa se je opravil na svojo prvo veliko diplomatsko misijo. Potoval je k danskemu kralju Kristijanu z zadolžitvijo, da ga opozori na slabo ravnanje z ženo, cesarjevo vnukinjo. Naloga je bila vse prej kot enostavna ali varna, saj je bil kralj znan po svoji razburljivi naravi in neupoštevanju poslanske imunitete. Kljub slabim obetom, je Herbersteinu uspelo uspešno zaključiti misijo. Danski kralj ga je poslušal pri naštevanju grehov, ob slovesu pa še bogato obdaril. Uspešna misija je utrdila zaupanje v njegove diplomatske sposobnosti in mu hkrati odprla vrata na najbolj pomembna diplomatska področja cesarstva.⁶³

Leta 1516 se je Maksimilijan odločil posredovati med vojskujočima se Poljsko in Moskvo. Na pot k poljskemu kralju Sigismundu in nato k moskovskemu velikemu knezu Vasiliju III. bi se moral odpraviti ljubljanski škof Krištof Ravbar, vendar zaradi drugih obveznosti ni utegnil. Za zamenjavo je predlagal svojega bratranca, Žigo Herbersteina, ki je obvladal slovenski jezik. Cesarska politika je namreč bila, da so diplomatska potovanja na vzhod praviloma opravljali diplomati, ki so govorili kakšnega od slovanskih jezikov, saj jim je to omogočilo lažje in boljše sporazumevanje. Herberstein se je na pot odpravil novembra 1516. V Augsburgu se je srečal s knezom Grigorijem Zahrevskim, poslanikom moskovskega kneza, s katerim sta nato skupaj odpotovala v Vilno, kjer sta bila sprejeta pri poljskem kralju Sigismundu. Žiga se je ob tem udeležil njegove poroke s hčerko milanskega vojvode in hkrati obiskal še tri moskovske kneze, ki so bili ujeti ob poljski zmagi v bitki pri Orši. Delegacija je prispela v Moskvo spomladi leta 1517, kjer je ostala naslednjih 7 mesecev. V tem času je Žiga poleg diplomatskih obveznosti zbiral podatke o državi, cerkvi, upravi, vojski, ljudeh, gospodarstvu in družbi, kar je kasneje tudi uporabil kot gradivo za svoje Moskvske zapiske. Po skupaj 17 mesecih se je marca 1518 vrnil v Innsbruck, kjer je moral

⁶³ Zadavec, »Rodbina Herberstein«, kot v op. 61, 223.

poročati, da so bila mirovna pogajanja neuspešna, vendar to ni negativno vplivalo na njegovo diplomatsko kariero.⁶⁴

Skoraj brez premora se je že mesec po vrnitvi odpravil na Ogrsko z nalogo prepričati Ludvika, naj prepreči, da bi Ivan Zapolja postal upravnik kraljevine. Po vrnitvi z uspešno opravljene misije so ga štajerski deželni stanovi imenovali za svojega zastopnika v dvornem svetu. Kljub temu da je bil istočasno tudi že v cesarski službi, Maksimilijan ni nasprotoval imenovanju. Naslednje leto, leta 1519 je Maksimilijan umrl in Herberstein je s številno odpravo odpotoval v Španijo k njegovemu vnuku, španskemu kralju Karlu. V prihodnjih letih je redno opravljal diplomatske naloge na strateško pomembnih točkah cesarstva in med drugim tudi prisostvoval na cesarskem zboru v Wormsu, na katerem je bil Martin Luther leta 1521 razglašen za krivoverca. Po povratku je bil imenovan za svetnika dvorne komore, zato se je odpovedal službi zastopnika deželnih stanov v dvornem svetu. Naslednjih nekaj let je vsako leto opravil nekaj diplomatskih potovanj ali zastopstev v cesarjevem imenu, potem pa se je leta 1526 odpravil na naslednjo daljšo misijo.⁶⁵

Ponovno ga je pot vodila na Poljsko in v Moskvo, z namenom sklenitve premirja med starima znancema – poljskim kraljem Sigismundom I. in moskovskim velikim knezom Vasilijem III. Tokrat pobudnik mirovnega procesa ni bil poljski kralj, ampak sta se zanjo odločila kar sam cesar Karel V. in njegov brat avstrijski nadvojvoda, Ferdinand I. Razlog za to je bila naraščajoča turška nevarnost, zaradi katere so v cesarstvu želeli dobiti pomoč Poljakov, ki pa svojih vojaških sil ne bi poslali na pomoč, če bi imeli na severu prisotno rusko grožnjo. Tokrat je bila misija uspešna, vendar je zahtevala ogromno časa in diplomatskih naporov. V Rusijo se je odpravil skupaj s posebnim cesarskim odposlancem, grofom Nugarolisom, spremljalo pa ju je še nekaj ruskih veleposlanikov, ki so se vračali z misije pri Karlu V. Skupaj je Herbersteinova odprava trajala kar 22 mesecev, zato je imel tudi dovolj časa, da je po naročilu Ferdinanda I. popisoval geografijo in infrastrukturo dežele, običaje, diplomatske navade, zakone,

⁶⁴ Zadavec, »Rodbina Herberstein«, kot v op. 61, 223.

⁶⁵ Golia, »Herbersteinovo življenje«, kot v op. 60, 190.

zgodovino in tudi velikega kneza. To bogato zbirko informacij je kasneje uporabil pri pisanju svojih Moskovskih zapiskov. Leta 1527 se je vrnil nazaj, vendar izčrpan od velikih naporov zbolel, tako da je nekaj mesecev moral preživeti v postelji.⁶⁶

Leta 1526 je v bitki pri Mohaču padel ogrski kralj Ludvik II. Jagelonski in novembra istega leta je bil za kralja izvoljen Ivan Zapolja. To je bilo seveda v nasprotju s habsburškimi načrti, ki so manj kot mesec kasneje dosegli izvolitev Ferdinanda I. Habsburškega za ogrskega kralja, kar je državo pahnilo na rob državljanske vojne. Zaradi nemške, češke in španske podpore Ferdinandu, je Ivan Zapolja sklenil dogovor z Osmanskim cesarstvom, ki mu je v upravljanje prepustilo del Ogrske osvojen v bitki pri Mohaču, s tem pa še naziv ogrskega kralja. S tem ko je bila Ogrska notranje razklana in pod vladavino dveh kraljev, so največ pridobili Turki. V letih 1529 in 1532 so oblegali Dunaj, leta 1541 pa celo ustanovili Budimski pašaluk⁶⁷ To izredno nemirno obdobje je seveda vplivalo tudi na diplomatske dejavnosti Žiga Herbersteina.

Leta 1528 je se je udeležil zbora poljskih državnih stanov v Pjotrkovu, kjer se je istočasno pogajal s poslanci Ivana Zapolje. Naslednje leto je k poljskemu kralju potoval dvakrat. Najprej v Vilno, potem še v Krakov in ob vrnitvi z druge misije ga je pričakalo zelo razrušeno obzidje Dunaja, posledica turškega obleganja nedolgo pred tem. Velikega domoljuba Herbersteina se je prizor globoko dotaknil, saj se je »iz Poljske vrnil v Avstrijo in s prebridko bolečino v srcu gledal pomilovanja vredno spremenjeno podobo dunajske pokrajine in mesta.«⁶⁸ V naslednjih letih je opravil mnogo diplomatskih poti z namenom sklenitve miru z Ivanom Zapoljo in utrjevanjem vezi s poljskim kraljem z namenom konsolidacije sil za obrambo pred Turki. Medtem, ko so bila pogajanja z Zapoljo vztrajno neuspešna, pa je bil leta 1530 vseeno narejen premik s Poljsko. V maniri dinastične politike Habsburžanov, je bila tudi tokrat sredstvo utrjevanja zavezništva poroka. Ob Herbersteinovi prisotnosti in ponovnih neuspešnih pogajanjih z Zapoljo, je bila v Poznanu sklenjena zaroka med

⁶⁶ Zadavec, »Rodbina Herberstein« kot v op. 61, 224.

⁶⁷ Štih idr., *Slovenska zgodovina*, kot v op. 4, 249.

⁶⁸ Žiga Herberstein, *Gratae Posteritati*, ur. Mira Petrovič in Matjaž Neudeuer, prev. Matej Hriberšek, Ptuj 2014, 28.

Sigismundom Avgustom, kraljem Poljske, in Elizabeto, prvorojenko kralja Ferdinanda. Tedaj 10-letni Sigismund Avgust je bil namreč že kronan za poljskega kralja z namenom ohranitve dinastije, saj so bili na Poljskem kralji izvoljeni. Namen te zveze je bil prekiniti poljsko podporo Ivanu Zapolju, ki je bil nečak starega kralja Sigismunda I. in bratranec novega, Sigismunda Avgusta. Poroka je bila izvedena leta 1533, pri nevestinih sedmih in ženinovih trinajstih letih, prvič pa sta se oba srečala komaj 13 let kasneje.⁶⁹

Herberstein je večji del 30-tih let 16. stoletja preživel na premnogih diplomatskih misijah, katerih glavni namen je bil doseči mir na Ogrskem in preprečiti turške vpade, vendar se stanje ni spremenilo vse do leta 1540. Takrat je umrl Ivan Zapolja in v Budimu je ostala njegova vdova, Izabela Jagelonska, s sinom in svojimi podporniki.⁷⁰ Tja se je leta 1541 odpravila cesarska vojska, skupaj z glavnim pogajalcem, Žigom Herbersteinom. Želeli so doseči sklenitev zavezništva in »da bi Budim raje ostal še naprej središče ogrskih kraljev pod oblastjo krščanskih cesarjev, kot pa da bi se predal Turkom.«⁷¹ Pogajanja so bila neuspešna, celotna misija pa je na koncu celo prinesla veliko slabši rezultat. Sultan Sulejman I. Veličastni je skupaj z ogrskimi konjeniki napadel cesarsko vojsko in jo silovito porazil. Ker cesarska vojska ni bila sposobna protinapada, so se začela mirovna pogajanja, katerih bistven del je bil tudi Žiga Herberstein.⁷²

Po padcu Budima so Turki ustanovili Budimski pašaluk, upravno enoto turškega imperija, ki se je približala cesarstvu na nevarno majhno razdaljo. Septembra istega leta sta zato Žiga Herberstein in grof Nikolaj Salm s številno odpravo odpotovala na mirovna pogajanja k sultanu v Budim. Z vsemi častmi so bili sprejeti 8. septembra 1541, sledila je svečana pojedina, nato pa je sledil sprejem pri sultanu, kjer so si izmenjali darila in začeli pogajanja. Ob ponovnem srečanju čez dva dneva je sultan poslancema predstavil svoje pogoje – cesarstvo mora vrniti vsa zavzeta mesta in

⁶⁹ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 27-29.

⁷⁰ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 28-31.

⁷¹ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 31.

⁷² Golia, »Herbersteinovo življenje«, kot v op. 60, 194.

plačevati davek za tisti del Ogrske, ki je ostal pod cesarsko oblastjo. Pogoji so bili ponižujoči, vendar jih je Karel zaradi vojaške premoči Turkov moral sprejeti. Herberstein in Salm sta bila bogato obdarjena, se je pa ob tem zgodila še manjša nevšečnost, ki je pokazala, da je Herberstein že vseeno nekoliko v letih in se mu poznajo posledice tako razgibane diplomatske službe, hkrati pa namiguje na njegovo precej tesno povezanost s slovenskim jezikom. Pri poklekanju in poljubu roke ga je očitno zbodlo v križu, zato je sultanovemu spremljevalcu v slovenščini zaklical »Pomagaj mi, za božjo voljo!«. Nagovorjeni ga seveda ni razumel, se je pa sultan nekoliko sklonil in mu olajšal poljub.⁷³

Od misije v Budimu je Herberstein še 12 let deloval kot cesarski diplomat, vendar ni več potoval na daljša potovanja. Srečanje z najpomembnejšim turškim sultanom, Sulejmanom I., je bil dogodek, ki ga je doživelo le malo ljudi krščanske vere. Če ob to postavimo še dve potovanji v Moskvo in kasneje izdane Moskovske zapiske, ki so bili več stoletij osnova vsega znanega o ruskem področju na področju cesarstva, lahko že zgolj zaradi tega zaključimo, da je Herberstein spadal med najbolj eminentne diplomate svojega časa. Kljub svoji diplomatski veličini pa je bil sočasno oziroma kasneje še zelo dejaven in uspešen na veliko drugih področjih.

Po zaključku že opisane vojaške kariere, se je sočasno z diplomatskim vzponom povečevala pomembnost njegovih služb in nazivov v cesarstvu. Čeprav že po rodu iz viteške družine, je bila posebna čast, ko je leta 1514 prejel viteški udarec neposredno od cesarja Maksimilijana I., s čimer je postal vitez tudi v izvornem pomenu besede. Čeprav to dejanje formalno ni spremenilo njegovega statusa, je imelo vsekakor velik simbolični pomen in ne nazadnje tudi osebnega, o čemer priča med drugim lesorez tega dogodka, ki ga je vključil v prvo nemško izdajo Moskovskih zapiskov leta 1557.⁷⁴ Istega leta je postal tudi član dvornega sveta, leta 1522 je postal član spodnjeavstrijske vlade in dvorne komore, 17 let kasneje pa tudi njen predsednik. Leta 1537 mu je cesar Karel V. za številne zasluge podelil naslov barona, ki je veljal tudi za vse njegove brate,

⁷³ Zadavec, »Rodbina Herberstein«, kot v op. 61, 227.

⁷⁴ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 55.

s čimer je bila celotna rodbina Herbersteinov povzdignjena med visoko plemstvo. Slabi dve desetletji kasneje, leta 1556 mu je Ferdinand I. podelil naziva višjega dednega komornika in zakladnika na Koroškem, s čimer je bila zaokrožena tudi politična kariera tega velikega moža.

4.2. Moskovski zapiski

Moskovski zapiski so glavno in najbolj znano delo Žige Herbersteina. S svojo temeljitostjo, pozornostjo do detajlov in predvsem poglobljenim obravnavanjem Moskovske kneževine so bili osnova vsem diplomatom, namenjenim na vzhod še mnogo generacij po Herbersteinu.

Herbersteina je diplomatska služba vodila v Moskvo dvakrat, v letih 1516 in 1526, skrbno pripravljena poročila namenjena cesarju Maksimilijanu za prvo in kralju Ferdinandu za drugo potovanje pa so predstavljala osnovo za nastanek Moskovskih zapiskov. Kljub obširnemu gradivu je do dejanske izdaje prišlo več kot 3 desetletja kasneje. Nemirno obdobje, v katerem je deloval kot diplomat, Herbersteinu seveda ni dopuščalo dodatnega časa, v katerem bi lahko dokončal Zapiske prej, kar omeni tudi v nekoliko opravičujočem tonu predgovora: »Od dela so me pogosto odvrčala poslanstva in drugi opravki za Vaše veličanstvo, in tako sem lahko šele sedaj izpolnil svojo obljubo. Sedaj pa, ko sem se vrnil k pretrganemu delu in kljub vsakdanjim opravkom z avstrijskimi financami počivam, lahko ugodim Vašemu veličanstvu.«⁷⁵

Iz vsebinskega vidika, je notranja zgradba primerna času svojega nastanka. Upošteva strukturo, ki je bila pričakovana za to zvrst v 16. stoletju, hkrati pa odraža tudi Herbersteinovo pojmovanje pomembnosti posameznih tem.⁷⁶ Tako je na prvem mestu razlaga o izvoru Rusije, nazivih velikega kneza in o obredu kronanja. Temu sledi opis pravoslavja z nadrobno opisanimi verskimi obredi in navadami ter opis vsakdanjega

⁷⁵ Žiga Herberstein, *Moskovski zapiski*, prev. Modest Golia, Ljubljana 2001, 6.

⁷⁶ Ana Horoškevič, »Herbersteinada danes«, *Žiga Herberstein – vojščak, državnik, diplomat in mirotvorec*, Moskva 2000, 112.

življenja s pripadajočimi zakoni in denarjem. Sledi geografski del s horografijo Rusije in sosednjih dežel ter njihovih prebivalcev in opisom določenih posebnosti, v okviru katerih je tudi opisana razlika med turom in zubrom, za katera je sicer prej prevladovalo mnenje, da gre za eno žival.⁷⁷ Zadnji del Zapiskov je namenjen obema misijama v Moskvo, vendar ne sledi dejanskemu kronološkemu zaporedju dogodkov. Najprej je obsežno opisan drugi obisk s poudarkom na oceni diplomatskega in političnega protokola, sledi geografski opis prve poti v Moskvo in povratek, v okviru katerega nameni nekaj prostora tudi opisu Ogrske, ki tematsko sicer ne spada tja. Zadnji del Zapiskov predstavlja opis drugega potovanja v Moskvo, ponovno s podrobnimi informacijami o obiskanih mestih, naseljih in razdaljah med njimi in se zaključí s poročilom o potovanju svojemu vladarju, Ferdinandu I.

Poznamo 26 različnih izdaj Moskovskih zapiskov, kar skupaj s slovensko izdajo, izdano leta 1951, pomeni 27 izdaj. Ob tem velja opomba, da je na seznam na prvo mesto uvrščeno delo »Moscovia Sigismundi Liberi Baronis in Herberstein etc. MDXLVI«, ki je bilo izdano že leta 1545 in ima žepriložen Hirsfoglov zemljevid Rusije, vendar knjiga ne obstaja več. Dve verziji zemljevida se nahajata v Dresdnu oziroma Londonu, obstoj celotnega dela pa potrjuje omemba v Gesnerjevem katalogu Bibliotheca Universalis.⁷⁸

Prva še dandanes obstoječa izdaja je tako iz leta 1549. Ta je sicer izšla brez navedbe avtorja, letnice izida in kraja tiska, vendar je iz uvoda razbrati, da je izšla kot izvirnik leta 1549 na Dunaju. Že pomanjkljivi osnovni podatki namigujejo na Herbersteinovo neizkušenost pri izdajanju knjig, razdrobljena pa je tudi notranja struktura, saj so štirje deli knjige foliirani ločeno. Sledi italijanski prevod, v katerem je bilo popravljenih precej tiskarskih napak in leta 1552 že peta izdaja, kateri je dodana mapa z lesorezoma tura in bizona s pojasnilom o razlikah med obema. Leta 1556 je kot osma po vrsti izšla tudi nemška izdaja, ki je večinoma avtorski prevod originalne, latinske verzije. V njej je opuščeno posvetilo, je pa dodan predgovor, v katerem se Herberstein dotakne

⁷⁷ Herberstein, *Moskovski zapiski*, kot v op. 76, 133.

⁷⁸ Modest Golia, »Bibliografija«, *Moskovski zapiski*, prev. Modest Golia, Ljubljana, 2001, 208.

motivov za nastanek Zapiskov, svojih raziskovalnih metod in tudi razloži odločitev za nemški prevod: »Zaradi tega so me nekateri prijatelji pregovorili, naj jo prevedem v nemščino, da jo bodo lahko razumeli tudi preprosti Nemci, ki ne razumejo latinščine, a so jo vendar željni.⁷⁹« V tem predgovoru izpostavi tudi pomembnost znanja slovenskega jezika za svoje delo: »Pri tem raziskovanju mi je bilo v veliko pomoč znanje latinščine in slovenščine.«⁸⁰ Dobrih 200 let kasneje, leta 1786 je izšel prevod v češki jezik, komaj leta 1832 pa tudi prvi prevod v jezik opisane države – ruščino. Leta 1851 je, kot dvaindvajseta po vrsti, izšla angleška izdaja, nazadnje pa smo svojo izdajo dobili tudi Slovenci. Leta 1951 je pod naslovom »Moskovski Zapiski / Sigismund Herberstein« izšel prevod v slovenski jezik in zaokrožil zbirko vseh izdaj tega veličastnega dela.

Moskovski zapiski so bili izjemna uspešnica že v času njihove izdaje. Povpraševanje je bilo tako veliko, da je pogosto presegalo tiskarske kapacitete, zato se lahko strinjamo s Horoškevičevo, ko pravi, da so »v 16. stoletju postali evropska enciklopedija Rusije in svojega pomena niso izgubili niti v naslednjem stoletju, niti pet stoletij pozneje.«⁸¹ Pri tem je, poleg obravnavane teme, pomembna predvsem vsebina in način na katerega so Zapiski zbrani. Herberstein je prvi črpal iz ruskih letopisov, ki so bili prej evropski javnosti neznani. Poleg tega so podrobni geografski in naravoslovni podatki, kot že omenjena opisana razlika med turom in zubrom, zanimivi iz naravoslovnega vidika, s čimer ga lahko uvrstimo tudi med naravoslovne avtorje. O razsežnostih novih geografskih informacij, ki so postale dostopne Evropejcem zgovorno priča podatek, da je bilo pred objavo Zapiskov poznanih 31 ruskih rek, Herberstein pa jih navede kar 132.⁸² Ob tem je vsekakor treba omeniti tudi umestitev Hirsfoglovih bakrorezov, ki so bralcu pričarali tudi vizualno podobo opisanega.⁸³ Kot strnjeno pravi Vasko Simoniti v spremni besedi slovenske izdaje Zapiskov iz leta 2001, nam je

⁷⁹ Golia, »Bibliografija«, kot v op. 79, 215.

⁸⁰ Golia, »Bibliografija«, kot v op. 79, 216.

⁸¹ Horoškevič, »Herbersteinada danes«, kot v op. 77, 107.

⁸² Ana Horoškevič, »Herberstein o Rusiji«, *Žiga Herberstein – vojščak, državnik, diplomat in mirotvorec*, Moskva 2000, 133.

⁸³ Golia, »Bibliografija«, kot v op. 79, 208.

Herberstein pripravil »zgodovinsko, družbeno, gospodarsko, vojaško, versko in politično, pa tudi geografsko in etnografsko podobo Velike moskovske kneževine.«⁸⁴

4.3. Gratae Posteritati

Za razliko od Moskovskih zapiskov je Gratae Posteritati delo, ki je veliko bolj osebno, hkrati pa tudi precej manj poznano v svojem času. V slovenščino bi naslov lahko prevedli Ljubemu zanamstvu, že iz tega pa izhaja komu je delo posvečeno – tistim, ki bodo za njim nosilci imena Herberstein, v njegovem primeru torej potomci njegovih bratov, saj svojih otrok ni imel.⁸⁵

Vsebinsko lahko delo razdelimo na tri dele. Začenja ga posvetilo in uvodni nagovor, v katerem razloži motive za nastanek, se dotakne preteklosti in prihodnosti rodu Herbersteinov, izpostavi pa tudi svoja etična načela, ki jih v humanističnem duhu podpre z verzi antičnih pesnikov. Delo je več kot očitno namenjeno prihodnjim članom družine Herberstein, ki jih nagovarja že v prvem delu: »In tako hočem, da vsi sorodniki in žlahtniki, ki nosijo moje ime, opomnjeni in naprošeni, preberejo ta naš rodovnik, da se skupaj trdno oprimejo takega razmišljanja, namreč da naši predniki slavnega imena, prerogative plemenitega stanu in spomenikov za junaštvo niso dosegli z brezdcljem in lenobo ali slabimi značajskimi lastnostmi.«⁸⁶ Po mnenju Mateja Hriberška je: »uvodni nagovor pisca potomstvu (str. 3–8) pisan v izrazito pompozem, nabreklem ciceronijanskem slogu, zaznamovanem z dolgimi periodami, zapleteno vsebino ter s tipično humanističnimi vložki, kot so citati iz antičnih, cerkvenih in poznejših srednjeveških piscev (Horacij, Platon, Juvenal, Gregor Nacianški, Cicero, Vergilij, Avzonij), ter navajanje zgledov iz antične in poznejše zgodovine (Manij Kurij, Katon Starejši, kralj David ...).«⁸⁷

⁸⁴ Simoniti, »Umetnost pogajanja«, kot v op. 42, 278.

⁸⁵ Matej Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa: Herbersteinovo delo Gratae Posteritati«, *Gratae Posteritati*, ur. Mira Petrovič in Matjaž Neudeuer, prev. Matej Hriberšek, Ptuj 2014, 179.

⁸⁶ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 3.

⁸⁷ Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa«, kot v op. 86, 183.

Sledi osrednji del, kronološki pregled življenja in dela, od rojstva leta 1486 do leta 1558, ko je bil star 72 let. V tem delu se slog pisanja v primerjavi z uvodnim nagovorom popolnoma spremeni. Podane informacije so zgoščene, dokumentarne in tako rekoč brez slogovnega in besednega okrasja. Avtobiografija se sicer začne z rojstvom ter navedbo staršev in omeni zaključek šolanja na Dunaju leta 1502, razen tega pa o mladosti ne govori. Na naslednjih dveh straneh spoznamo Herbersteinovo sorazmerno kratko vendar uspešno vojaško kariero, sledi pa obsežen opis njegovega diplomatskega oziroma cesarskega službovanja vse do leta 1558. V tem delu sicer bežno omeni svojo poroko, pa še to zgolj kot pristavek ob očitno zanj veliko pomembnejši novici, da je istega leta postal član avstrijske vlade. Razen tega ne deli svojih osebnih podatkov, podajanje informacij pa je prikazano iz objektivne perspektive. Verjetno še najbolj intimen trenutek je izraz žalosti ob smrti cesarja Maksimilijana: »... istega januarja sem na pogrebu na svojih ramenih nosil njegovo truplo v svetišče, žalost pa mi je zelo stiskala srce«. ⁸⁸ V opisih svoje kariere podaja veliko količino natančnih informacij, večinoma o lastnih diplomatskih misijah, izvemo pa tudi ozadja mnogih dogodkov, zato nam lahko služi kot dober vir zunanje politike Habsburžanov tistega obdobja.

Kljub sicer objektivnemu pristopu, Herberstein kdaj doda kritično mnenje, ki bi lahko vplivalo na celotno cesarsko diplomacijo. Tega si zagotovo ne bi mogel privoščiti, če ne bi bil tudi sam visoko cenjen in spoštovan. Tak primer je opazka o Nikolaju Schonbergu, papeževem poslancu, o katerem pravi, da je »ob svojem poslanstvu predal cesarjeve zahteve in si tako pridobil našo blago naklonjenost, zasebno pa je pri škofih in plemičih deloval samo v svojo korist.« ⁸⁹ Poleg tega osrednji del sestavljajo še dodani cesarski in kraljevi dokumenti ter slike, na katerih so upodobljeni vsi pomembni vladarji, s katerimi je bil avtor povezan in pa upodobitve samega Herbersteina v različnih svečanih opravah. Oboje služi poudarjanju pomena njegove

⁸⁸ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 18.

⁸⁹ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 17.

osebe in postavitvi v družbo najbolj pomembnih osebnosti njegovega časa, kar pa je navsezadnje, v perspektivi njegovega življenjskega dela, čisto ustrezno.⁹⁰

Tretji del sestavljajo pisma in posvetilne pesmi namenjene avtorju, ki jih je prispevalo 26 različnih piscev. Prevladujejo elegije različne dolžine, precej je epigramov in nekaj epilijev, skupaj pa predstavljajo izredno raznolik nabor antičnih metričnih obrazcev. Prozna dela so napisana v podobnem slogu kot uvodni nagovor in blizu klasičnemu ciceronskemu slogu, kar kaže na zelo dobro znanje latinščine avtorjev.⁹¹

Leto prve izdaje dela ni točno poznano, najbolj razširjeno pa je mnenje, da je izšla leta 1558. Ta izdaja je bila napisana v nemškem jeziku in je vsebovala prozni del, sicer pa je bila veliko bolj siromašna kot latinska izdaja leta 1560, na podlagi katere je nastal tudi slovenski prevod leta 2014. Latinska izdaja iz leta 1560 je bila v vseh pogledih bolj razkošna in prestižna kot prva, nemška. Obseg se je povečal iz 44 na 118 strani, od katerih je 42 strani slavnih pesmi, vključena pa je prozna in pesniška biografija Petra Paganusa. Herberstein je napisal nov predgovor, dodanih je šest njegovih portretov v slovesnih oblačilih, ki so mu jih podarili različni vladarji, k njim pa spadajo tudi slavnice pesmi. Na zadnji strani je grb Herbersteinov, zadnja pesem pa je elegija, ki opisuje rodbinske insignije. S tem simbolično in praktično stopa v ospredje on kot protagonist svoje avtobiografije in prihodnji rodovi Herbersteinov, ki jih delo neposredno nagovarja. Iz tehničnega vidika je bila stvar prestiža tudi izdaja v folio formatu, v katerem so takrat izdajali le najbolj eminentni avtorji. Poleg naštetih, velja omeniti še predhodno izdajo, ki je bila verjetno osnova obeh nadaljnjih. Izšla je okrog leta 1550, vendar točna letnica ni znana. V njej ni nobenega lesoreza in na šestnajstih straneh vsebuje zgolj prozni del, ki se zaključuje leta 1549 z navedbo o tem, da so bili Moskovski zapiski predani v tisk. To izdaja je še bolj redka kot vse ostale, saj obstaja samo en znan izvod, ki ga hrani Bavarska nacionalna knjižnica.⁹²

⁹⁰ Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa«, kot v op. 86, 194.

⁹¹ Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa«, kot v op. 86, 184-186.

⁹² Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa«, kot v op. 86, 192.

V primerjavi z Moskovskimi zapiski, je Gratae Posteritati v času izdaje doživel precej manjše zanimanje. Glede na takojšen izjemen uspeh *Zapiskov* bi bilo karkoli drugega seveda izredno nenavadno, kljub temu pa je delo velikega pomena v današnjem času. V predgovoru nam Herberstein razkriva svoja moralna in svetovnonazorska načela, ki jih lahko uporabimo kot prizmo skozi katero preberemo Zapiske. Biografija, ki sledi, se bere kot enciklopedija pomembnih političnih dogodkov tedanjega časa in je že sama po sebi zgodovinski dokument o prvi polovici 16. stoletja, sklop slavnih pesnitev in proze, pa je nedvomno izkaz novoveške latinske ustvarjalnosti.⁹³

4.3. Etične norme

Žiga Herberstein je bil scela mož svojega časa. Živel je v obdobju na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek, kar se brez dvoma močno in pogosto izraža v njegovem življenju in karieri. Vojaška kariera je bila praktično tradicija družine, ki si je z vojaško službo utrta pot med plemstvo in tudi Žiga pri tem ni bil izjema. V svojem osemletnem vojaškem udejstvovanju je bil pravzaprav izredno uspešen in sigurno bi tako tudi nadaljeval, če ne bi vmes začel s cesarsko diplomatsko službo. Tako je pripadnik viteške družine s svojo izobrazbo in sposobnostjo postal del t.i. papirnatega plemstva in se povzpел v najožji krog cesarske zunanje politike. Zanimivo pri njegovi osebnosti pa je, da je ostajal zvest srednjeveškemu delu svojega porekla in značaja. To med drugim dokazuje tudi umestitev upodobitve viteškega udarca, ki ga je prejel od Maksimilijana leta 1513 v Moskovske zapiske. Herberstein je bil namreč že po rodu in premoženju vitez, tako da je bilo prejetje viteškega udarca stvar prestiža, ki ni spremenila njegovega formalnega plemiškega statusa.⁹⁴

Še bolj je mogoče zanimivo izpostavljanje kmečkega porekla njegove rodbine. V času, ko se je plemstvo na vse načine trudilo pokazati večvrednost plemenitega rodu, je Herberstein na dveh straneh predgovora Gratae Posteritati razčlenil kmečki izvor svojih prednikov in poudaril držo, da so v življenju posameznika najbolj pomembna

⁹³ Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa«, kot v op. 86, 184.

⁹⁴ Nared, »Viteštvo kot politični stan«, kot v op. 10, 56.

njegova dejanja: »[...] če bi se moj oče ali bi se jaz sam ukvarjal s poljedelstvom, bi tega sploh ne prikrival, še več, celo menil bi, da mi je to v hvalo, ker bi si za družino in za svoje zanamstvo raje želel, da se odlikujeta po vrlini in nagradah za vrlino, kot pa da se izrodita od slovesa in plemenitosti prednikov.«⁹⁵ Vidimo torej, da se svojega kmečkega porekla ne sramuje, ampak je nanj celo ponosen. S primeri iz rimske, judovske in češke zgodovine izpostavlja pomen kmečkega stanu in ročnega dela. Razmišljanje zaključí s prepričanostjo o koristnosti dela za telo in duha, medtem ko lenoba in brezdolje vodita v moralni razkroj, to pa je tudi sporočilo, ki ga želi predati naprej svojim zanamcem.⁹⁶

Novoveško razmišljanje kaže Herberstein tudi v odnosu do izobrazbe. V predgovoru *Gratae Posteritati* neposredno poudarja pomembnost izobrazbe in jo smatra bolj pomembno kot plemiško poreklo samo po sebi: »In za resnično slavo je dobra izobrazba večinoma pomembnejša kot ugledno rojstvo [...].«⁹⁷ Istočasno se sklicuje na enakost vseh ljudi že od časa Adama in Eve in zagovarja idejo, da bi morali posameznika soditi po njegovih dosežkih, ne po družini v katero je rojen. Brez dvoma je tovrstno razmišljanje zelo v nasprotju s sicer ustaljenim mišljenjem plemstva o njihovem položaju v družbi. Že omenjena izmenjava mnenj leta 1514 med mladim Janezom Stubenbergom in Herbersteinom⁹⁸, ko je slednji na norčevanje glede službe odgovoril, da se ne sramuje biti pisar rimskemu cesarju, kaže da je bilo v tistem času še zelo razširjeno mišljenje, da je izobrazba in z njo povezana uradniška služba pod častjo plemiču.

Tudi sicer je Žiga Herberstein nedvomno gojil veliko pripadnost in ljubezen do svojega vladarja, kar je odkrito pokazal ob mnogih priložnostih. Ob prvem obisku Moskve se je z ruskimi plemiči zapletel v debato glede kraljevskega naziva njihovega velikega kneza. Očitno je tam namreč vladalo prepričanje, da je samooklicani car vsaj enakovreden kraljem in ta položaj naj bi mu priznaval tudi sam Maksimilijan.

⁹⁵ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 5.

⁹⁶ Golia, »Herbersteinovo življenje«, kot v op. 60, 188.

⁹⁷ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 4.

⁹⁸ Žvanut, *Od viteza do gospoda*, kot v op. 6, 101.

Herberstein je za te trditve zahteval dokaze, vendar jih ni prejel in v Zapiskih zaključil: »Res ne bi omenjal teh govoric, če bi bile resnične ali vsaj blizu resnice. Preko tega pa ne morem, ne samo zato, ker obrekujejo mene, temveč jih moram zavriniti zaradi spomina na mojega najboljšega vladarja.«⁹⁹

Še večjo odločnost je pokazal ob raznih protokolarnih dogodkih, pri katerih se je hkrati izkazal za izjemnega poznavalca diplomatskih navad. Eden izmed takih primerov je bil ob njegovem prvem obisku Moskve. Ob srečanju s knezovim slom je z zvijačo dosegel, da je knezov odposlanec pred njim razjahal s konja, kar je bil v ruski diplomaciji znak za večjo pomembnost. Vladar, katerega predstavnik sestopi s konja zadnji, je po tem protokolu deležen višje časti, kar je Herberstein tudi dobro vedel: »Ker sem pri njih videl tako početje, tudi jaz nisem hotel zmanjševati ugleda svojega gospodarja in zato nisem ubogal.«¹⁰⁰ Enako samozavest je kazal tudi pri samem moskovskem knezu Vasiliju III., pri tem pa se očitno ni kaj preveč oziral na sloves, ki ga je knez imel. Nemalokrat je namreč znal kruto obračunati tudi s poslanci drugih držav, vendar to Herbersteinu ni preprečilo odločne drže. O tem zgovorno priča dogodek, ko se je na večerji odvijal protokol vstajanja med jedjo. Tega je Herberstein ob svojem drugem obisku ignoriral v znak protesta, ker mu ob prvem obisku niso vračali ustrezne časti. Tako obnašanje je bilo brez dvoma zelo žaljivo do kneza, vendar je naš diplomat zbranemu omizju pojasnil svojo vlogo in pomembnost: »Sedaj nisem zasebnik in, kdor prezira mojega vladarja, tega preziram tudi jaz.«¹⁰¹ S tako odločnostjo si je nedvomno izboril spoštovanje primerno svoji misiji in istočasno skozi svoje delo pri svojih gospodarjih »ne le velik ugled, marveč tudi kar prijateljsko naklonjenost, s katero se tudi sam hvali, kjer pač nanese priložnost.«¹⁰²

Med lastnosti, ki jih lahko pripišemo Herbersteinu, sta vsekakor tudi resnicoljubnost in analitični pristop k raziskovanju, ki sta v njegovem delu neločljivo povezana. V humanistični maniri stremi k odkrivanju resnice in njenemu posredovanju, kar

⁹⁹ Herberstein, *Moskovski zapiski*, kot v op. 76, 27.

¹⁰⁰ Herberstein, *Moskovski zapiski*, kot v op. 76, 143.

¹⁰¹ Herberstein, *Moskovski zapiski*, kot v op. 76, 153.

¹⁰² Golia, »Herbersteinovo življenje«, kot v op. 60, 187.

razkrije že v predgovoru Zapiskov: »Tega in onega nisem proučil površno, marveč sem skušal prodreti do podrobnosti, seveda le do onih, ki so bile vredne spomina in koristne za javnost.«¹⁰³ Vsekakor pomemben vidik verodostojnosti njegovega raziskovanja je tudi zanesljivost virov, na katere se opira: »Z večino podatkov so mi postregli izobraženi in zaupanja vredni domačini, in še tedaj se nisem zadovoljil s pričevanjem enega samega, temveč sem si ustvaril sodbo šele na podlagi mnogih soglasnih mnenj.«¹⁰⁴

Na podlagi vsega znanega lahko sklepamo, da je bil Žiga Herberstein osebnost, ki je izstopala že v svojem času. Njegova visoka in dosledna moralna načela se kažejo v pokončni in neupogljivi držbi, ki pa bi prav lahko pomenila tudi nadutost.¹⁰⁵ V analizi *Gratae Posteritati* Hriberšek omeni idejo o narcisizmu, ki veje iz obširne avtobiografije, pospremljene s tako številnimi portreti in hvalospevi avtorju.¹⁰⁶ Prav gotovo je res, da je Herberstein o sebi imel visoko mnenje in se tega tudi ni sramoval pokazati. Istočasno pa drži tudi to, da je bil velik človek z izjemnimi dosežki v svojem življenju. Kot diplomat najožjega cesarskega kroga je sodeloval na številnih misijah, ki so krojile prihodnost takratnega sveta in svojo kariero zaokrožil z delom, ki je še stoletja ostalo temeljni vir informacij o Rusiji. Njegova samozavest in samovšečnost imata torej vsekakor osnovo na katero sta postavljena, v nasprotju z golim sklicevanjem na veličino svojih prednikov, ki ga Herberstein prezira.¹⁰⁷ Dodaten motiv pri tem pa je prav mogoče tudi dejstvo, da ni imel lastnih otrok, oziroma kot pravi Hriberšek: »[...] lahko pomislimo tudi na to, da je Herberstein, ki je bil prikrajšan za otroke in s tem naslednike in nosilce svojega imena in stanu, skušal zapolniti ta življenjski manjko na ta način, da se je zatekal k avtobiografiji.«¹⁰⁸

¹⁰³ Herberstein, *Moskovski zapiski*, kot v op. 76, 5.

¹⁰⁴ Herberstein, *Moskovski zapiski*, kot v op. 76, 7.

¹⁰⁵ Golia, »Bibliografija«, kot v op. 79, 187.

¹⁰⁶ Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa«, kot v op. 86, 195.

¹⁰⁷ Herberstein, *Gratae Posteritati*, kot v op. 69, 4.

¹⁰⁸ Hriberšek, »Majhno, a pomembno ogledalo svojega časa«, kot v op. 86, 195.

5. ZAKLJUČEK

Habsburško plemstvo se je na prehodu iz zgodnjega v zgodnji novi vek spopadalo številnimi spremembami, hkrati pa je bilo tudi samo del le-teh. Vsekakor jih ni obšel vpliv novih geografskih odkritij, razvoj humanizma in renesanse in spremembe v družbeni strukturi. Hkrati je bilo v enkratnem položaju zaradi dejstva, da je bil njihov deželni knez praviloma tudi rimsko nemški cesar, istočasno so se praktično sami borili proti turškemu cesarstvu, v avstrijskih dednih deželah pa se je začel proces izgrajevanja moderne države.

Priča vsega tega dogajanja je bil tudi Žiga Herberstein. Po eni strani je zelo zgovorna že njegova življenjska pot, od plemiča s periferije do vrhunske državniške kariere. Drug uvid v tedanje razmere nam je zapustil v obliki svojih knjižnih del. V diplomu sem obravnaval njegovo najbolj znano delo, Moskvske zapiske in avtobiografijo, Gratae Posteritati. Obe deli nam ponujata številne in podrobne detajle iz tedanjega življenja. Po eni strani v obliki sporočila znancem in po drugi kot opis takšnega ali drugačnega dogodka oziroma osebe, ki ga je pospremil s svojim kritičnim mnenjem.

Tako kot Maksimilijan I., gotovo velik vzor precejšnjemu delu plemstva tistega časa, je bil tudi Herberstein zavezan idealu viteštva, te izumirajoče ideje srednjeveškega plemstva. S svojim zelo uspešnim vojaškim služenjem je izkazal to, kar se od viteza pričakuje – lojalno in uspešno vojaško službo pri svojem suzerenu. Glede na potek sorazmerno kratke vojaške kariere, bi bil pri tem nedvomno uspešen, vendar se je potem, tako kot prelom obdobja, zgodil tudi prelom njegove kariere. Uspel je kot diplomat in kasneje nosilec številnih deželnih in cesarskih nazivov. V tem pogledu je brez dvoma bil znanilec novega obdobja, ki je plemičem omogočilo vzpon v družbi. Ne več samo preko bojevanja ali porok, temveč predvsem z znanjem in sposobnostjo. Obenem je pri njem zelo izražena brezpogojna vdanost svojemu vladarju. Najprej Maksimilijanu, potem pa Ferdinandu in Karlu V., za katere je tako odločno opravljal diplomatsko službo na prenekaterih misijah. Vsekakor lastnost, ki ni bila odveč na poti v absolutistično državo.

Sočasno s tem lahko na primeru Herbersteina vidimo naraščajočo pomembnost izobrazbe. Ponovno lahko potegnemo vzporednice z njegovo lastno potjo in tedanjimi smernicami. Poleg tega seveda ni odveč omeniti, da je bil Herberstein na svojo izobraženost ponosen tudi ob priložnostih, ko jo številčni njegovi sodobniki niso prav zelo cenili. Seveda pri njem izobrazba ni bila sama sebi namen. Skupaj s svojim velikim talentom opazovanja, pozornosti do detajlov in skrbi za verodostojnost napisanega, je brez dvoma zadostil najvišjim standardom svojega časa.

Pomembno nasprotje tedanjemu pogostemu zunanjemu razkošju plemstva za ohranitev svojega mesta v družbi, je bilo gibanje za zmernost, ki je hkrati predstavljala tudi osrednje vodilo Maksimilijana I. Tudi Herberstein je bil član Reda svetega Krištofa, ki si je prizadevalo za opustitev razvad, ki so bile po njihovem mnenju vse preveč razširjene med plemstvom. Skladno s tem razmišljanjem je Herberstein zelo jasno izrazil idejo, da mora biti človek ocenjen glede na svoja dejanja in ne glede na poreklo, s čimer je izrazil povsem jasno nasprotovanje ideji o večvrednosti plemstva samega po sebi.

Povzamemo lahko, da je Žiga Herberstein eden izmed odličnih primerov, ki predstavljajo novo miselnost, ki je začela spreminjati etos habsburškega plemstva na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek. Tako v obliki svojih dejanj kot v obliki obeh knjižnih del iz katerih sem črpal za nastanek tega diplomskega dela in sklenem lahko, da je to storil v svojem duhu, ki je že preveval tedanji svet - s skrbnostjo in natančnostjo ter istočasno s ponosom in samozavestjo. Z lastnostmi, ki so ga hkrati definirale kot človeka, cesarskega diplomata in knjižnega avtorja.

6. VIRI IN LITERATURA

1. Eva Demmerle, *Habsburžani* (Ljubljana 2017).
2. Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske* (Ljubljana 1999).
3. Žiga Herberstein, *Gratae Posteritati* (Ptuj 2014).
4. Žiga Herberstein, *Moskovski zapiski* (Ljubljana 2001).
5. Andrej Komac, *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* (Ljubljana 2006).
6. Tomaž Lazar idr. (ur.), *Vitez, dama in zmaj* (Ljubljana 2011).
7. Just Rugel idr. (ur.), *Žiga Herberstein – vojščak, državnik, diplomat in mirotvorec* (Bilje 2000).
8. Peter Štih idr., *Slovenska zgodovina: Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja* (Ljubljana 2016).
9. Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda* (Ljubljana 1994).
10. Maja Žvanut, *Plemiške zgodbe: kranjsko plemstvo v šestnajstem in sedemnajstem stoletju* (Ljubljana 2009).
11. Maja Žvanut, *Slovenci v šestnajstem stoletju* (Ljubljana 1986).